Mituri Fundamentale

SORIN PALIGA

MITOLOGIA SLAVILOR

METEOR PRESS

SORIN PALIGA

Mitologia slavilor

Redactor: *Rodica Chiriacescu*
Copertă și tehnoredactare: *Mihai Chiriacescu*
Copertă: *Diana Petre*

© 2013 Toate drepturile asupra ediției electronice sunt rezervate editurii METEOR PRESS

Contact:
Tel./Fax: 021.222.83.80
E-mail: editura@meteorpress.ro

Distribuție la:
Tel./Fax: 021.222.83.80
E-mail: carte@meteorpress.ro
www.meteorpress.ro

ISBN 978-973-728-621-5

Mituri fundamentale

SORIN PALIGA

Mitologia slavilor

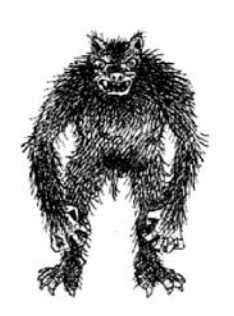

METEOR PRESS

1

Introducere

S-au scris numeroase cărți despre slavi, în general, și despre credințele ori despre mitologia lor, în particular. Acest volum își propune să fie o sinteză accesibilă tuturor celor care doresc o introducere în credințele vecinilor noștri. Nu este o lucrare destinată specialiștilor, deși – pe alocuri – abordăm unele probleme cărora nu li s-a găsit un răspuns adecvat și care, la vremea lor, au generat dispute și controverse Acestea se referă, mai ales, la problema originii slavilor, a etnogenezei lor și, implicit, la o serie de chestiuni, fie de ansamblu, fie de detaliu. Fiind probleme dificile, asupra cărora nu s-a ajuns la un consens, cu atât mai puțin la unanimitate de păreri, cercetătorul este obligat să le citeze și, nu în ultimul rând, să-și argumenteze punctul său de vedere. În acest context, încă nu s-a clarificat în ce măsură strămoșii traco-daci și, apoi, populația romanizată au avut (sau au putut avea) o anume influență asupra etnogenezei slavilor și, ulterior, asupra grupurilor slave în evoluția lor. În general, lucrările publicate decenii de-a rândul s-au axat, în covârșitoare majoritate, asupra influenței slavilor asupra limbii și asupra culturii române, mult mai puțin asupra influenței autohtonilor și a populației romanizate asupra slavilor. Abia în ultimele decenii acest demers a început să capete un anume contur, deși încă timid și fără reverberații semnificative în lumea specialiștilor.

Sunt relativ puține lucrări destinate mitologiei și credințelor slavilor publicate în România. Citățm, în primul rând, lucrările semnate de Anca Irina Ionescu (vezi bibliografia). În alte limbi, preponderent în țările slave, asemenea lucrări sunt, desigur, mult mai numeroase. Amintim, între acestea, excepționala lucrare, probabil cea mai amplă, dedicată mitologiei și credințelor slavilor datorată cercetătorului sloven Damjan Ovsec.

Am preluat, desigur, datele considerate esențiale unei bune introduceri în mitologia slavilor. Am adăugat unele analize proprii, precum și o serie de concluzii care vor ajuta cititorul să „descifreze" lumea spirituală a unui grup etnic esențial pentru înțelegerea evoluției europene medievale și moderne. Avem speranța că am oferit cititorului o lectură agreabilă, care îl poate îndemna spre consultarea altor lucrări dedicate acestui domeniu vast al culturii europene.

Sorin Paliga
București martie; iulie; octombrie 2005

2

Scrierea şi transcrierea cuvintelor slave

Dat fiind faptul că în lucrare apar numeroase forme slave, trebuie să facem câteva precizări pentru cititorii nefamiliarizați cu normele uzuale în asemenea situații. La urma urmei, lucrarea este destinată – mai ales – acestei categorii de cititori. Ca atare:

– în cazul limbilor slave care folosesc alfabetul latin (cehă, croată, slovacă, polonă), se foloseşte forma uzuală în limba de origine;

– în cazul limbii sârbe, se foloseşte varianta cu litere latine care, de cele mai multe ori, este identică formei croate;

– în cazul formelor din limbi slave care folosesc alfabetul chirilic (rusa, ucraineana, bulgara, macedoneana) se foloseşte transcrierea fonetică internațională.

O listă sumară a convențiilor uzuale este următoarea:

- vocalele cu accent ascuțit (*á, é, í, ó, ú, ý*) şi cu cerc deasupra (numai *ů*) apar în cehă şi în slovacă şi notează vocale lungi (nu accentuate, accentul tonic fiind – în aceste limbi – pe prima silabă întotdeauna); în polonă, *ó* notează vocala *u*;

- vocala *ä* apare în slovacă şi notează un *e* deschis;

- *c* notează sunetul românesc *ț*;

- secvența *ch* notează sunetul *h* din română (cehă, polonă, slovacă);

- *č* (cehă, slovacă, croată, sârbă) notează sunetul *ce, ci* din română; forma *ć* apare în sârbă-croată şi polonă şi notează un *č* înmuiat care, de asemenea, apare şi în secvența *ci* (în polonă);

- *ď, ť* (cehă) notează *d* şi *t* înmuiate, asemănător pronunției bănățene;

- *ě* (cehă şi transcriere chirilică) notează secvența *ie* şi înmuierea consoanei precedente;

- *h* notează acelaşi sunet ca în română în cazul transcrierii formelor chirilice, precum şi acelaşi sunet în sârbă-croată sau un *h* sonor gutural (cehă, slovacă, ucraineană) față de *ch,* care notează sunetul similar din română; pentru a evita confuzia *ch/h*, vom nota prin *ch* sunetul *h* din română în cazul transcrierii formelor chirilice, iar *h* va nota sunetul gutural sonor din cehă, slovacă şi ucraineană;

- *j* notează semivocala *i* (ca în rom. *iar, iată*);

- *k* este totdeauna dur, ca în *casă, care*;

- grafemul *ł, Ł* apare numai în polonă şi notează semivocala *w* ca în engl. *water*;

- *ň* notează un *n* moale (cehă) ca şi *ń* (polonă);

- *ř* (cehă) notează un sunet aproximabil secvenței *rj* din română;

- *š* notează rom. ş; pol. *ś* şi secvența *si* notează un *ş* moale;

- *ž* notează rom. *j* (ca în *jar, jale*); pol. *ż* notează tot sunetul *ž* (rom. *j*) dur, iar *ź* notează un *ž (j) moale*;

- ierul mare (ъ) şi ierul mic (ь) nu s-au păstrat în limbile slave moderne. Se pronunțau, probabil, ca *ŭ* (*u* scurt), respectiv ca *ĭ* (*i* scurt). Atunci când sunt folosite

în limbile moderne care folosesc alfabetul chirilic, ele notează alte sunete decât în slava veche; astfel, bulgar ъ notează sunetul *ă*, iar rus ъ notează înmuierea consoanei precedente. Le folosim aici numai când facem referire la forme vechi slave.

Conform uzanțelor, formele arhaice precedate de asterisc (*) sunt forme preistorice, reconstituite pe baza analizei comparate. De exemplu, rădăcina indo-europeană **weid-*, **wid-* „a vedea; a şti".

3

Scurtă istorie a slavilor

Deşi nu există şi, probabil, nici nu va exista prea curând unanimitate de păreri privind originea slavilor, în ultimele decenii s-a conturat ipoteza potrivit căreia patria de origine („patria primitivă" sau „vatra de formare", ceea ce englezii numesc *homeland,* iar germanii *Urheimat*) s-a aflat aproximativ la nord de Bucovina de azi. În această privință, disputele sunt încă aprinse:

Ipoteza susținută de majoritatea specialiştilor polonezi plasează această vatră de formare mai la vest, adică în partea de est şi de sud-est a Poloniei moderne.

Ipoteza susținută de majoritatea specialiştilor ruşi şi ucraineni, precum şi de arheologul polonez Kazimierz Godłowski (care şi-a dedicat întrega viață studierii celor mai vechi vestigii ale slavilor) plasează această vatră de formare mai la est, respectiv în partea centrală şi de vest a Ucrainei.

Există şi teorii „împăciuitoare" care susțin că patria primitivă slavă s-a întins pe un vast areal cuprins între Carpații nordici şi zona baltică. Fără doar şi poate, expansiunea slavilor, începută aproximativ pe la începutul secolului al VI-lea, a cuprins într-adevăr tot acest spațiu geografic, ajungând şi la sud de Dunăre (după ce au traversat teritoriul de azi al României), ba chiar până în insulele Mării Egee şi în Orientul Apropiat, unde au fost ulterior asimilați.

Majoritatea cercetătorilor de azi înclină spre ipoteza „mai estică", aducând în sprijin mai multe argumente din domeniul arheologiei şi al lingvisticii. Argumentele istorice sunt, pentru perioada de dinainte de secolul al VI-lea, cu totul sumare şi irelevante. Astfel, reconstituirea celor mai vechi artefacte ce pot fi atribuite slavilor le plasează în zona mai răsăriteană, apoi în partea de est a României – indiciu al traseului urmat de primul val slav: de la nord de Bucovina de azi spre sud. Aşadar, primele grupuri slave au coborât dinspre zona Nistrului superior pe Prut, apoi au urmat cursul Dunării spre amonte, de unde o parte şi-a continuat drumul spre vest, iar o altă parte a coborât spre sud, stabilindu-se în Bulgaria de azi. Această primă fază a expansiunii poate fi plasată aproximativ pe la începutul secolului al VI-lea.

Ceva mai târziu, alte grupuri slave s-au deplasat, pornind tot de la nord de Bucovina de azi, spre vest, ajungând spre estul Poloniei, apoi spre Slovacia şi spre Cehia de azi, de unde unele au coborât apoi pe Dunăre, prin Pannonia (Ungaria de azi), întâlnindu-se ulterior cu celelalte grupuri slave, ce porniseră anterior spre sud, urmând drumul pe la est de Carpați, iar altele au urmat cursul Dunării în amonte.

Deşi sunt încă multe detalii care n-au fost clarificate, aceasta pare să fie cea mai plauzibilă reconstituire privind deplasarea primelor valuri de migrație slavă spre sud şi spre vest, care se întemeiază, cum vom vedea mai jos, atât pe datele oferite de analiza comparată lingvistică, cât şi pe elementele de folclor şi de mitologie comparate. Cert este că, în 550–551, slavii sunt atestați că au iernat în Imperiul Bizantin. Aşadar, pe la jumătatea secolului al VI-lea, ei se aflau deja la sud de Dunăre. Este data de la care putem vorbi despre slavi, numiți *sclaveni*, *sclavini*, *sklavenoi* în documentele de redacție latină şi bizantină.

Primele documente arabe (sec. al IX-lea) îi numesc *saqlab* (singular), *asqalaba* (plural).

Cât priveşte reconstituirea unei faze mai vechi sau mult mai vechi, privind originile slavilor ca descendenți ai marelui grup preistoric indo-european, aici lucrurile sunt extrem de complicate. Teoria „naționalistă", susținută încă din secolul al XIX-lea, vedea în slavi un grup etnic străvechi, asemenea grecilor, romanilor, tracilor, hitiților sau celților. Cercetările ulterioare, continuate până în zilele noastre, nu au confirmat o asemenea teorie. Desigur, orice grup etnic are o origine şi, ca atare, este clar că şi slavii, care intră în istoria scrisă în jur de 550 vor fi avut o asemenea preistorie. Deja la sfârşitul secolului al XIX-lea se conturase aşa-numita teorie balto-slavă, care poate fi rezumată astfel:

– Din trunchiul indo-european comun, a cărui vatră de formare poate fi identificată în zona nord-pontică (la nord şi nord-est de Marea Neagră), pe la sfârşitul celui de-al V-lea mileniu î.Hr., s-a desprins mai întâi un grup de nord şi de nord-vest, numit convențional „baltic" sau, conform teoriei balto-slave, grupul balto-slav. Urmaşii de azi ai acestui mare grup lingvistic sunt lituanienii şi letonii; tot din acest grup au provenit şi prusacii, care au fost însă complet asimilați până în secolul al XVIII-lea.

– Ulterior, la o dată greu de precizat, azi reconstituibilă pe la începutul erei creştine, aşadar prin secolele III–IV, un grup mai sudic, care a interferat cu grupurile vest-iranice (sciții, de exemplu, şi urmaşii lor), nord-trace (probabil cu costobocii din nordul Moldovei de azi) şi, ceva mai târziu, şi cu cele germanice, s-a conturat ca un grup etnic aparte, cunoscut ulterior sub numele de *slavi*. În faza care a precedat expansiunea şi în primii ani ai expansiunii, grupurile slave au interferat şi cu populația romanizată din Dacia.

O asemenea reconstituire este susținută nu numai de datele arheologice şi lingvistice, dar se încadrează şi în contextul timpului: era perioada, cuprinsă aproximativ între secolele IV–X, când structura etno-lingvistică a Europei se afla într-o profundă transformare, având ca urmare apariția limbilor şi culturilor Europei medievale şi moderne. Dincolo de argumentele seci ale ştiinței, este logic să ne închipuim că şi slavii, asemenea tuturor popoarelor europene din acea perioadă, sunt rezultatul unei evoluții istorice. Ei încep să se contureze ca un grup etnic aparte aproximativ în perioada în care harta etno-lingvistică a întregii Europe era în transformare.

Este greu, cum spuneam, de reconstituit o preistorie a slavilor de dinaintea secolului al VI-lea. Pe de o parte, datele arheologiei sunt sumare şi irelevante, deoarece – pentru acea perioadă – ecuația *cultură arheologică = grup etnic = limbă* este dificil de stabilit. Nici mai târziu o asemenea ecuație nu este uşoară, deoarece – la începutul Evului Mediu, sub influența imperială – cultura romană tardivă şi cultura bizantină se impun treptat, dar ferm, pretutindeni în Europa. Ca urmare, cultura materială se uniformizează pe un areal tot mai mare.

Slavii se numeau pe înşişi *slověninъ*, plural *slověne*. Au existat numeroase şi aprinse discuții privind originea acestui termen în relație sau nu cu cel mai vechi termen folosit de bizantini: *sklavenoi, sklabenoi, sclaveni, sclavi*. A fost, poate, şi o nejustificată jenă a specialiştilor care au abordat acest subiect, deoarece – evident – termenul *sklavenoi, sclaveni* a însemnat inițial „sclav", fiind aşadar un termen referitor la relațiile sociale, nu un etnonim. Din datele de care dispunem azi, rezultă că prin *sclavus, sclavenus* bizantinii îi desemnau inițial pe toți cei proveniți din *Barbaricum* şi nu un anume grup etnic. Odată cu

trecerea timpului, însă, idiomul vorbit de slavi începe să capete relevanță, iar vorbitorii lui încep să fie reprezentanții principali ai acelui grup identificat drept *sclavenoi*.

Pentru a înțelege însă evoluția de sens trebuie să ne întoarcem înapoi în timp şi să încercăm o reconstituire a acelor timpuri şi a acelor mentalități. Fără doar şi poate, numele a fost dat de bizantini care, ca reprezentanți ai Imperiului (în decădere, desigur, dar ai Imperiului!), nu puteau privi decât cu aroganță la nou-veniții dinspre nord. Nu putem avea prea multe dubii că termenul *sclavenus, sclavus* a circulat nu numai în documente, ci şi la nivel colocvial, precum arată cuvântul românesc *şchiau*, pl. *şchei* „slav". Deşi azi ieşit din uz, fiind păstrat doar în toponime, precum *Şcheii Braşovului*, a avut importanța sa încă din faza tardivă a Antichității şi a Evului Mediu timpuriu.

Poziția lui *şchiau, şchei* în vocabularul limbii române trebuie înțeleasă în contextul în care româna mai păstrează alți doi termeni vechi, tot de origine latină:

– *rumân* „român", reformat ca *român* în sec. al XIX-lea; este termenul cu care românii s-au identificat pe ei înşişi în raport cu alte grupuri etno-lingvistice. Nu trebuie uitat că – de-a lungul Evului Mediu – termenul *rumân* a căpătat şi sensul peiorativ de „legat de glie, şerb", ceea ce reflecta realitatea socială a românilor din acele timpuri;

– *frânc* < lat. *Francus* care, în româna veche, a avut sensul de „romanic occidental", adică din Imperiul Roman de Apus, spre deosebire de *rumân,* care însemna „romanic de-ai noştri", adică autohton.

Pentru a mai face un pas spre lămurirea termenului *slověninъ*, facem precizarea că tot atunci, între secolele IV şi X, întreaga terminologie referitoare la grupurile etnice şi la limbile nou apărute pe harta Europei a cunoscut o transformare radicală. Puține grupuri etnice ale Europei

mai păstrează azi numele vechi. Un exemplu este *hellenoi* „grecii", un alt exemplu este *hay* „armean" (numele pe care şi-l dau armenii), *euskara* „basc" (numele pe care şi-l dau bascii). Tot vechi trebuie să fie şi numele pe care şi-l dau finlandezii, *suomi* „limba finlandeză", *suomalainen* „finlandez" (adică „cel care vorbeşte limba *suomi*"). În majoritatea covârşitoare a cazurilor însă, numele etnic al grupurilor europene apărute între secolele IV şi X s-a format în funcție de contextul respectiv şi ținând seama de faptul că, prin romanizare, apoi prin succesive mişcări de populație, au luat ființă noi şi noi grupuri etnice, multe provenind din consolidarea militară şi politică a unui şef de trib sau „de zonă". Un exemplu tipic din această categorie este *francus* care, inițial, se referea la un trib germanic; după romanizarea acestora, denumirea s-a aplicat francezilor de azi, aşadar unui popor romanic.

Revenind la sensul originar al etnonimului *slověninъ*, plural *slověne*, majoritatea specialiştilor consideră că acesta este derivat din *slovo* „cuvânt". Cel puțin, aceasta ar fi etimologia evidentă, greu de contestat. O asemenea explicație este susținută şi de paralela cu *magyar* „maghiar" în relație cu *magyarázni* „a explica", aşadar slavii se numeau pe ei înşişi drept „vorbitorii (aceleiaşi limbi)", adică „cei care vorbesc cuvinte de înțeles", spre deosebire de numele folosit de slavi pentru germani, *němьcь*, derivat de la rădăcina *něm-* „mut", adică „cei care sunt muți, vorbesc o limbă de neînțeles". Este foarte probabil că, la un moment dat, bizantinii – adică populația romanizată, de la nord şi de la sud de Dunăre – au auzit acest cuvânt şi l-au deformat ca *sclaveni*, *sclavini*, *sclavi* „slav" şi „sclav" totodată, deoarece – aşa cum bine a demonstrat relativ recent arabistul slovac Ján Pauliny (Pauliny, 1999) – în primele decenii de după expansiune

mulți slavi deveniseră sclavi. Este cert că termenul latin tardiv şi grecesc bizantin *sclavus, sclavenus, sklabenos* a fost asociat, de la bun început, cu apariția acestui nou grup etnic şi care vorbea o limbă necunoscută anterior în Imperiu, chiar dacă – aşa cum arătam mai sus – cu acest nume erau desemnați şi reprezentanți ai altor grupuri etnice. Slavii sclavi au ajuns, la un moment dat, şi la curțile califilor, lucru ce i-a impresionat profund pe arabi care, până atunci, nu mai văzuseră sclavi blonzi. Şocul din epocă a fost aşa de mare, încât – la un moment dat – orice reprezentant al unui grup etnic nord-european era numit *slav*. Este şi motivul pentru care documentele din această perioadă trebuie analizate cu atenție, dat fiind sensul ambiguu al etnonimului *sclavenus*.

Termenul *sclavus* este postclasic (pentru sensul „şerb, sclav", latina folosea termenul *servus*, de unde şi forma românească *şerb*, folosit şi ca nume de familie: *Şerb, Şerbu, Şerban* etc.). În latina postclasică a secolului al VI-lea, forma *sclavus* se extinde treptat, pare-se în asociație cu apariția slavilor[1], pe care – în condiții nu foarte clare, dar reconstituibile cu mare şansă de plauzibilitate – imperialii i-au numit *sclavi, sclaveni, sklavenoi*. Termenul pare o deformare a cuvântului folosit de slavi, *slověninъ*, plural *slověne*, derivat – cum arătam – de la *slovo* „cuvânt". Aşadar, slavii se numeau pe ei înşişi „vorbitorii", adică „cei care vorbesc aceeaşi limbă, se înțeleg unul pe altul"; pe vecinii vestici, pe germani, i-au numit *němьcь*, pl. *němьci* „muți", deoarece vorbeau o limbă pe care slavii – inițial – nu o înțelegeau. Ulterior, când contactele dintre germani şi slavi s-au intensificat, slavii au împrumutat de la germani unii termeni, mai ales de

[1] Îi mulțumesc lui Gustavo Loria Rivel pentru această sugestie prețioasă, de altfel în deplin acord cu ceea ce scrie Ján Pauliny despre asocierea *slav–sclav.*

organizare administrativă, de exemplu: *cěsarъ* „împărat" din germanicul *Kaisar*, care, la rândul său, reflecta forma latină *Caesar; knędzъ* „cneaz", din germanicul *Kuningas.* De la acelaşi etimon derivă cuvântul englez *king* şi cel german *König* „rege"; şi tot de la germanici, finlandezii au împrumutat forma *kuningas* „rege".

Două grupuri slave moderne, slovenii (care se numesc pe ei înşişi s*lovenec,* pl. *slovenci*) şi slovacii (care se numesc pe ei înşişi *slovák,* pl. *slováki*, ceh *slováci*) păstrează – ca nume etnic – rădăcina *slov-* „cuvânt". Un alt grup etnic *sloveni* este atestat, înainte de secolul al X-lea, prin Rusia europeană de azi, dar acest trib s-a pierdut în masa slavă asimilată de ruşi. Toate acestea arată că unele grupuri slave, cel puțin, se numeau pe ele însele printr-un termen derivat de la *slovo* „cuvânt", deci se numeau pe ei înşişi „cuvântătorii".

Aceasta pare să fie istoria termenului *slav*. Spre o asemenea explicație tind – în ultimele decenii – tot mai mulți specialişti, abandonând treptat jena nejustificată privind originea acestui cuvânt. Creştinismul s-a răspândit chiar înainte de creştinarea oficială a grupurilor slave, care a început odată cu crearea celor două alfabete slave vechi: mai întâi alfabetul glagolitic şi, aproape concomitent sau nu mult timp după aceea, cel numit chirilic. Frații Chiril şi Metodiu au creat mai întâi, se pare, alfabetul glagolitic, iar discipolii lor, dar probabil sub îndrumarea celor doi frați cărturari, au creat alfabetul aşa-numit chirilic, în esență bazat pe alfabetul grec, dar cu unele inovații cerute de structura mult diferită a limbii slave din zona Salonicului, baza primului grai slav notat în scris.

În secolele IX–X, slavii şi-au conturat trei mari centre culturale şi de putere militară: (1) la sud de Dunăre, pe teritoriul Bulgariei şi al Macedoniei de azi; (2) în Europa

Centrală, Marea Moravie (în Cehia şi în Slovacia de azi, parțial şi în Pannonia, adică o parte a Ungariei de azi) şi (3) Rusia Kieveană. În secolul al X-lea, Rusia devenea deja o mare putere imperială, statut care, cu suişuri şi coborâşuri, şi-l va păstra timp de o mie de ani, până în zilele noastre.

Slavii trebuie să fie, aşadar, un grup etnic apărut în intervalul secolelor IV–VI, având ca strat inițial un grup mai sudic al marelui grup balto-slav, căruia i s-au adăugat ulterior, prin interferențe lingvistice, elemente vest-iranice şi nord-trace. La sud de patria primitivă slavă sunt atestați costobocii, pare-se cel mai nordic grup traco-dac, localizabil prin nordul Bucovinei de azi. Este posibil ca şi grupuri de daci din Maramureşul de azi să fi avut o anume importanță în etnogeneza slavilor. Ulterior, după expansiune, s-au înglobat acestei structuri şi elemente germanice, precum şi elemente romanice sau, poate mai corect, elemente protoromâneşti. Nu există nici o îndoială că protoromânii au fost prima populație romanizată pe care au cunoscut-o slavii şi, timp de secole după aceea, grupul romanic cel mai apropiat de lumea slavilor, în continuă expansiune.

Teoriile „naționaliste", care avansau ideea că slavii ar fi fost un grup etnic „pur", străvechi, nu rezistă unei analize de amănunt. Ar fi şi greu de admis o asemenea ipoteză, deoarece slavii apar în istorie tocmai în perioada în care configurația etno-lingvistică a Europei era în profundă şi iremediabilă transformare: răspândirea creştinismului, decăderea Imperiului şi apariția treptată a unor noi limbi, a unor noi culturi şi a unor noi civilizații erau fenomene paneuropene şi este imposibil ca slavii să fie analizați în afara acestui context social, economic şi politic al acelor timpuri. În fond, aproape toate popoarele

europene moderne s-au format ori s-au reformat în acea perioadă, astfel că etnogeneza slavă nu are nimic spectaculos. Spectaculos a fost poate detaliul că un grup etnic, inițial răspândit pe un mic areal, nu mai mare decât echivalentul teritorial a vreo 4-5 județe ale României de azi, a avut, într-un interval de circa două secole, o expansiune extraordinară, care – nu ne putem îndoi – i-a uluit pe imperiali. Nu mai puțin uluitoare fusese însă, cu multe secole înainte, expansiunea Romei: latina fusese inițial limba vorbită la Roma şi în împrejurimile sale, pe un teritoriu încă mai restrâns decât cel reconstituit ori admis pentru etnogeneza slavilor. De asemenea, începută doar ceva mai târziu decât expansiunea slavilor, expansiunea arabilor nu a fost cu nimic mai puțin spectaculoasă.

Ca tipologie, expansiunea slavilor are unele puncte comune cu expansiunea romană, arabă sau germanică; înțelegerea ei însă nu se poate face aplicând automat ceea ce ştim despre aceste expansiuni, deşi unele paralele sunt evidente.

Rezumând, putem contura următoarele repere istorice:

– Înainte de secolul al VI-lea, aproximativ între secolele IV–VI, la nord de Bucovina actuală, un grup mai sudic al marelui grup etno-lingvistic numit „balto-slav" intră în relații tot mai strânse cu grupuri vest-iranice şi nord-trace; spre sfârşitul acestei perioade şi „în mişcare", în plină expansiune, se conturează un nou grup etnic, cunoscut în primele documente imperiale drept *sclaveni, sclavini, sklavenoi*. Înainte de această perioadă, este greu de precizat cărei culturi arheologice ar putea eventual aparține acei *Venedi* de care vorbea Tacitus în *Germania* (*de origine et situ Germanorum*), uneori considerați a fi strămoşii slavilor.

– Începând cu aproximativ jumătatea secolului al VI-lea, slavii sunt atestați deja la sud de Dunăre, ceea ce ne face să credem că, puțin timp înainte, ei traversaseră estul teritoriului de azi al României, coborând pe Siret şi pe Prut, apoi – ajungând la Dunăre – unele grupuri slave au coborât spre sud, iar alte grupuri, urmând cursul Dunării spre amonte, ajung în Pannonia (Ungaria de azi). Aici, se pare că au întâlnit alte grupuri slave care, pornind inițial tot din acea vatră de la nord de Bucovina, s-au îndreptat spre vest, apoi au coborât pe Dunăre, făcând joncțiunea cu grupurile slave răsăritene. Nu trebuie să uităm că, în acea perioadă, maghiarii (sau ungurii) nu se stabiliseră în Pannonia, ca atare slavii au întâlnit aici grupuri romanizate (spre est, erau strămoşii românilor de azi, iar spre vest încă se vorbea un idiom latin, tot mai restrâns ulterior, numit convențional panonic), precum şi grupuri de germanici (spre vest).

– Expansiunea slavilor a fost – în contextul dat – formidabilă: spre est, spre vest şi spre sud. În vest, grupurile germanice nu au opus inițial rezistență, ba chiar – din motive neclare – la sosirea slavilor teritoriile ocupate inițial de germanici în Europa Centrală erau deja părăsite, grupuri mari pornind spre vest şi spre nord-vest. Ulterior, unele grupuri germanice s-au reorganizat militar şi administrativ, recucerind o parte din teritoriile abandonate inițial.

– În anul 860, frații Chiril şi Metodiu încep acțiunea de creştinare a slavilor. Anterior acestei date, ei călătoriseră la est de Marea Neagră, la khazari[2] şi la alte grupuri din

[2] Khazarii (kazarii, cazarii) erau un grup altaic (turcic), localizat la nord şi nord-est de Marea Neagră, controlând astfel o importantă rută comercială dinspre Europa central-nordică şi Orient. Elita politică a khazarilor s-a convertit la iudaism, fiind – probabil – unul dintre canalele importante de răspândire a iudaismului în Europa.

zona caucaziană, punând bazele unui alfabet, numit azi glagolitic. La scurt timp, discipolii lor au pus la punct un alt alfabet, pe care l-au numit chirilic, în memoria marelui cărturar care inventase un alfabet pentru a traduce Biblia în limba slavilor. Dialectul slav codificat prima oară de frații Chiril şi Metodiu era cel din Salonic şi din împrejurimi. Deşi au existat multe speculații în jurul ideii că mama celor doi frați ar fi fost slavă, explicându-se astfel faptul că ei învățaseră limba înainte ca aceasta să fie codificată în scris, nu există nici un argument în sprijinul acestei idei. Tatăl celor doi frați era grec şi avea un rang înalt în administrația imperială. Limba o vor fi învățat fie din familie, dacă mama era într-adevăr slavă, fie – pur şi simplu – în contact direct cu tot mai numeroasa populație slavă din Salonic. Talentul lor lingvistic a fost însă indubitabil, indiferent dacă slava au vorbit-o în familie sau au învățat-o de la populația slavă din zonă.

Slavii sunt, aşadar, o ramură central-est europeană a marii familii indo-europene. Patria primitivă a indo-europenilor a putut fi identificată în arealul nord-pontic, probabil între Volga şi Urali, nucleul lor de formare fiind arheologic identificabil înainte de mileniul al V-lea î.Hr. Cercetările din ultimele decenii, datorate unor lingvişti precum Bojan Čop (Slovenia) sau Illyč-Svityč şi Nikolaj Dmitrievič Andreev (Rusia) consideră că indo-europenii reprezintă o componentă a unui grup etno-lingvistic inițial mai răspândit, pe care Andreev l-a numit convențional *proto-boreal*, care este posibil să fi reprezentat mezoliticul[3] central-est european după mileniul al VIII-lea î.Hr. Din acest grup străvechi, s-ar fi desprins ulterior grupurile de indo-europeni (cel

[3] Mezoliticul este faza de tranziție dintre Paleolitic şi Neolitic, fiind datat – pentru zona europeană – între aproximativ 10 000 şi 8 000 î.Hr.

mai bine analizate), de uralici (ai căror reprezentanți sunt finlandezii, estonii, maghiarii şi, probabil, laponii) şi de altaici (grupurile turcice). În această perspectivă şi referindu-ne doar la indo-europeni, slavii – după milenii de evoluție lingvistică – reprezintă, aşa cum am încercat să arătăm pe scurt, o componentă tardivă, apărută „brusc" prin secolul al VI-lea în documentele postclasice. Fără îndoială, nici un popor nu apare din neant, aşadar – atunci când vorbim de un popor relativ tânăr, cum sunt slavii – simplificăm oarecum o ecuație culturală şi de civilizație complexă. În spatele acestui grup etnic, de mare răspândire acum, mai ales prin expansiunea limbii ruse, se află o istorie complexă şi complicată, cu destule puncte neclare, totuşi reconstituibile. Nu toate „enigmele" etnogenezei slavilor au putut fi rezolvate satisfăcător, totuşi trăsăturile generale ne sunt relativ bine cunoscute. Azi pare clar că nu poate fi un „popor arhaic", ci un grup etnic constituit – ca aproape toate grupurile etnice europene – dintr-o sinteză culturală sud-baltică, nord-tracă şi vest-iranică, ulterior cu elemente est-germanice şi protoromâneşti. Vocabularul slav străvechi confirmă această ipoteză, iar cercetările arheologice o sprijină.

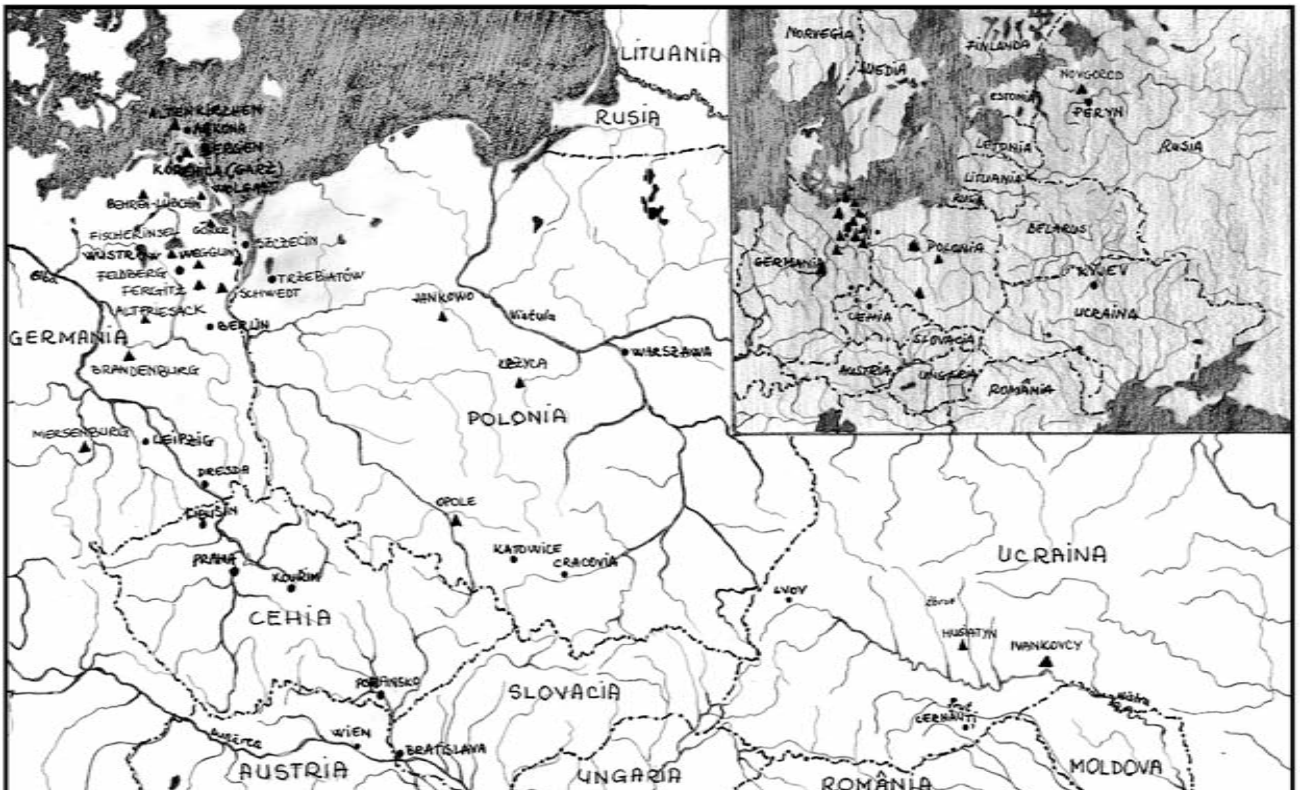

Cele mai reprezentative descoperiri arheologice referitoare la locurile de cult ale vechilor slavi.

4

Credințe, mitologie, religie

Credințele, ansamblul mitologic şi religia unui grup etnic ne pot spune multe despre structura socială a acelui popor de-a lungul timpului, ne pot oferi informații privind modul de a percepe şi de a înțelege lumea. Eforturile noastre se vor îndrepta spre reconstituirea unui ansamblu de credințe anterior creştinării, dar care – într-o măsură mai mare sau mai mică – au supraviețuit secole de-a rândul, până în zilele noastre. Pentru a înțelege şi a evalua plauzibil asemenea fenomene culturale, sociale şi spirituale, trebuie să facem apel la datele oferite de lingvistica ori de mitologia comparată. Este clar că ansamblul spiritual al lumii slave nu a putut evolua altfel decât în paralel cu evoluția altor culturi şi altor civilizații ale Europei, deşi fiecare grup etnic a avut, are şi va avea specificul său. Vorbind de supraviețuirea unor elemente precreştine, „păgâne" în credințele slavilor, trebuie să facem referire la fenomene similare care s-au petrecut pretutindeni în Europa, inclusiv la români. Nu este aici locul de a trece în revistă ansamblul bogat şi complex al acestor „relicte spirituale"; ne vom referi doar la datele relevante pentru istoria, cultura şi civilizația slavilor, cu unele digresiuni – în măsura în care acestea se pot dovedi interesante ori utile demersului nostru.

Mai întâi, să încercăm o definiție a domeniului cercetat. Ansamblul credințelor populare este un *corpus* neorganizat instituțional; acesta reflectă – în primul rând

– tradiții şi obiceiuri, adesea însoțite de anumite ritualuri şi de invocații. Dintr-un asemenea ansamblu se poate contura, într-un moment istoric, o structură religioasă de tip instituțional, aşa cum s-a întâmplat, într-o evoluție naturală, în lumea Antichității greceşti şi romane. Tot astfel, s-a întâmplat – dar într-un alt context – la vechii evrei, care au elaborat un sofisticat sistem religios şi care, ulterior, a avut o contribuție esențială la conturarea creştinismului drept religia predominantă în Europa.

Nu este uşor de reconstituit acel ansamblu de credințe şi de obiceiuri ale slavilor. Creştinarea acestora a început în 860 şi s-a încheiat, în liniile sale majore cel puțin, un secol mai târziu. Unii slavi s-au creştinat mai devreme decât au făcut-o în mod oficial conducătorii lor, aşa cum ne lasă să înțelegem, ori să deducem, unele documente timpurii. Totuşi, ca şi în cazul altor popoare ale Europei, vechile credințe au supraviețuit. Pentru a merge înapoi în timp şi a încerca o reconstituire plauzibilă, avem la dispoziție:

– câteva izvoare istorice medievale, limitate ca număr şi, adesea, cu informații insuficiente şi contradictorii;

– analiza comparată a ansamblului spiritual european de-a lungul timpului;

– culegerile de folclor;

– analiza lingvistică şi etimologică, pentru a identifica sensul străvechi al unor cuvinte.

Pentru a nu complica hățişul cercetărilor, deloc uşoare în acest domeniu, ne vom opri numai asupra acelor date pe care le considerăm importante, esențiale în descifrarea unor realități preistorice şi care au supraviețuit de-a lungul secolelor.

Aşa cum sugeram ceva mai sus, slavii se conturează ca un grup etnic aparte nu mai devreme de începutul secolului al VI-lea, fiind – nu ne mai putem azi îndoi – un grup „sintetic", aşa cum sunt, de altfel, majoritatea grupurilor etno-lingvistice ale Europei medievale şi moderne. Chiar şi grupurile etnice care au o tradiție îndelungată, cum sunt grecii, au cunoscut transformări esențiale, fundamentale, în primele secole ale erei creştine.

Într-un asemenea context trebuie să analizăm şi tradițiile slavilor, precum şi tradițiile altor popoare ale Europei medievale şi moderne. În primul rând, iar datele asupra cărora vom reveni mai jos confirmă acest lucru, un grup etnic împrumută – în ambele sensuri – de la şi spre grupurile etnice învecinate. Ca atare, în sprijinul celor arătate mai sus, în lumea slavă vom găsi termeni – din toate domeniile vocabularului, inclusiv în sfera sacrului – care atestă fie originea străveche, în tradiția vorbitorilor balto-slavi, fie o origine vest-iranică, ugro-finică, traco-dacă sau veche românească, fie, pur şi simplu, termeni cărora nu li se poate oferi un *etimon*, o origine plauzibilă.

Zeul Suprem, mai marele sau Dumnezeu: *богъ* (богъ)

Fiind, prin excelență, un termen specific vocabularului creştin dar, în acelaşi timp, de origine precreştină, trebuie să începem cu acesta. Termenul *богъ* „Dumnezeu; zeu" pare înrudit cu termenii mai răsăriteni iranici sau, mai degrabă, împrumutat dintr-un idiom iranic (scitic), cea mai apropiată formă analizabilă fiind neo-persanul *bay* „Dumnezeu, zeu", cu sensul primitiv „cel care dă, cel generos, cel puternic". Este clar că de la această

rădăcină este derivat şi adjectivul *bogatъ* „bogat". Dacă analiza etimologică este corectă, evoluția de sens a fost „prea-puternicul" = Zeul cel mare, puternicul, generosul, iar de aici sensul „bogat", ca atribut esențial al divinității. După creştinare, sfera semantică s-a transferat în contextul noii ideologii, dar trebuie să fi fost circumscrisă sferei sacrului şi înainte de creştinare. Un rol esențial trebuie să-l fi avut aici primii traducători ai Bibliei, frații Chiril şi Metodiu alături de discipolii lor, care – de la început – au transferat noii ideologii un termen deja consacrat şi, nu ne putem îndoi, bine consolidat în vocabularul curent. Era, de altfel, „metoda consacrată" a misionarilor creştini care, pe cât posibil, foloseau termeni şi asociații „păgâne", pentru a facilita şi accelera aderarea la noua credință. Nu avem nici un motiv să credem că frații Chiril şi Metodiu ar fi procedat altfel. De altfel, şi limbile romanice au cunoscut aceeaşi evoluție semantică a termenului *deus* „zeu", apoi *deus supremus* „Dumnezeu". Forma românească *dumnezeu* reflectă apelativul *domine deus*, la vocativ, „Doamne Zeule (suprem)" = Dumnezeu, în sensul creştin.

Acest termen, cu sensul „Dumnezeu", a fost în textele vechi slave bisericeşti în concurență cu ***gospodь*** „domn, stăpân". Am putea identifica aici, ca şi în alte cazuri amintite, poate o paralelă cu rom. *domn – domnitor – Doamne* (vocativ) = *Dumnezeule*. În unele limbi slave moderne (de sud şi de răsărit), sensul este „domn, domnule" (apelativ de politețe). Din punct de vedere etimologic, provine din vechile rădăcini indo-europene **gos-* din **ghosti-* şi *podъ* din *potis* „stăpân"; forma străveche, preistorică trebuie să fi fost **ghostis-potis* „stăpânul oaspeților". Rădăcina indo-europeană **ghostis* însemna „străin" şi „oaspete"; ulterior, unele limbi

europene au „alterat" sensul inițial, iar sensul „străin" a evoluat spre sensul „duşman străin" (adică cineva neprieten din afara comunității noastre), apoi „duşman" în general. Forma slavă *gostъ* „oaspete" este înrudită şi cu latinul *hostis* „duşman" (de aici *ostil*). Forma engleză *guest* păstrează acelaşi sens ca în slavă, iar perpetuarea independentă a acestor forme înrudite arată caracterul popular, bine consoliat în vocabular, al acestora.

Termenul *rajъ* „paradis, rai" nu este mai puțin interesant şi relevant, deoarece – asemenea formei *bogъ* – nu are origine clară, dar este tot un termen precreştin. Sensul originar trebuie să fi fost „loc binecuvântat în ceruri, acolo unde trăiesc zeii"; cf. şi forma *nebo, nebese* „cer, ceruri". Originea trebuie să fi fost tot iranică, cf. avesticul *ray-* „bogăție; bucurie, fericire"; asocierea dintre bogăție şi fericire este, desigur, în spiritul acelor timpuri şi în spiritul tuturor timpurilor, am zice! În plan general indo-european, forma latină *rēs* „lucru, chestiune; proprietate" pare a proveni din acelaşi etimon preistoric.

moljǫ, moliti „a se ruga, a invoca zeii, a invoca voința zeilor"; ulterior, verbul a devenit reflexiv, poate urmând şi modelul românesc *a ruga – a se ruga*. Etimologic, este înrudit cu lituanianul *melždiù, melsti* „a ruga, a cere ceva", *maldà* „rugăciune", hitit *malda(i)-* „a face o promisiune; a cere ceva zeilor; a oferi un sacrificiu zeilor". Este, fără îndoială, un termen esențial al credințelor vechilor slavi.

Termenul *divъ* „minune" este apropiat de unii cercetători de formele reprezentate de latinescul *divus* „divin", vechi indianul *deva*, iranicul *div, daeva* (astfel la Váňa, 1983: 83). Totuşi, se pare că este un derivat din

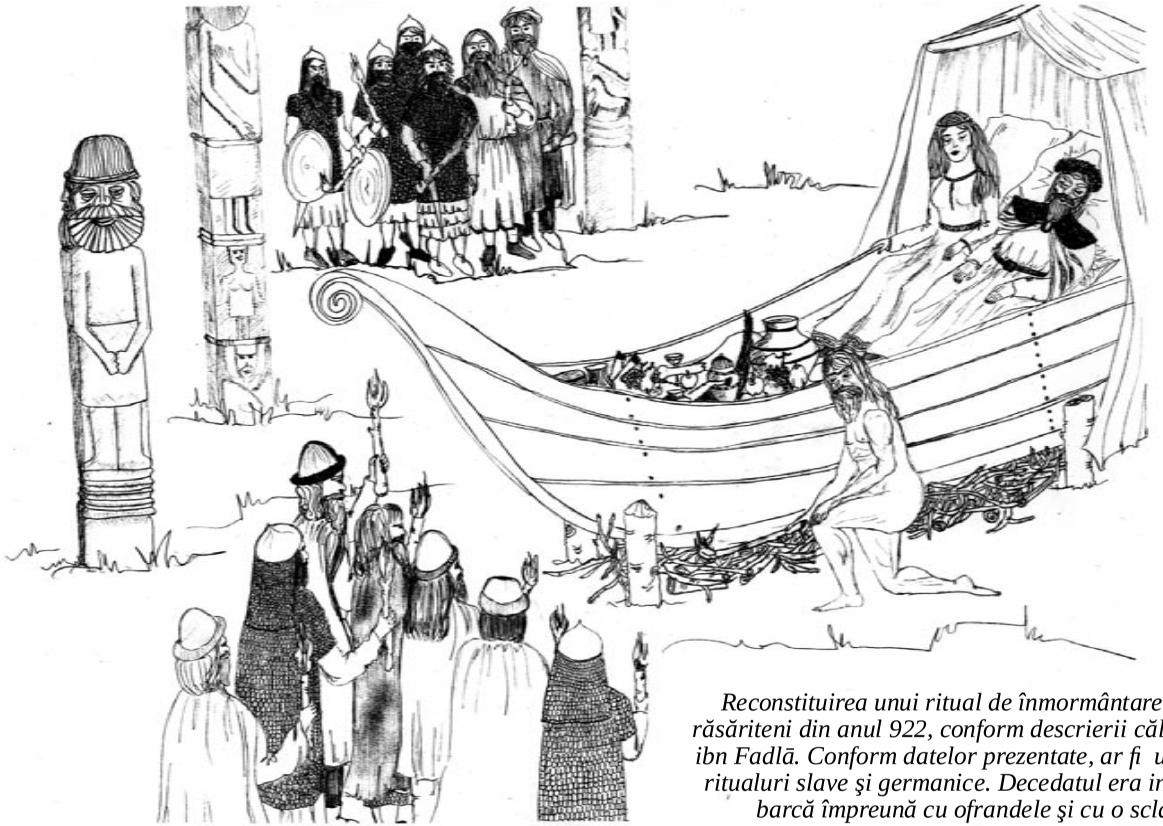

Reconstituirea unui ritual de înmormântare al slavilor răsăriteni din anul 922, conform descrierii călătorului arab ibn Fadlā. Conform datelor prezentate, ar fi un amestec de ritualuri slave şi germanice. Decedatul era incinerat pe o barcă împreună cu ofrandele şi cu o sclavă vie.

rădăcina verbului *divati* „a privi, a se uita", sensul de bază fiind, aşadar, „lucru demn de a fi privit, minunat; minune". Este posibil ca acest termen să fi avut şi conotaţii sacre, totuşi nu pare să aparţină vocabularului sacru primitiv, ci să fi căpătat ulterior şi asemenea valenţe. Unele tradiţii ale popoarelor slave ar indica însă un termen străvechi bazat pe perechea *Div* (masculin) – *Diva* (feminin), ceea ce ar conduce iarăşi spre ipoteza încadrării sale în familia reprezentată de *deus* „zeu" (Ionescu, 1999: 150). Păstrarea în multe limbi slave moderne a termenilor *diva, samodiva* „zână" ar pleda pentru vechimea acestui termen în vocabularul sacru al slavilor.

Aceştia par a fi termenii cei mai vechi referitori la terminologia religioasă esenţială şi care s-au păstrat în limbile slave moderne. Ei trebuie să se fi consolidat înainte de creştinare, iar primele traduceri ale Bibliei au întărit, dar au şi actualizat, au „creştinat" sensurile străvechi. Aici, rolul fraţilor Chiril şi Metodiu, precum şi al discipolilor lor, trebuie să fi fost esenţial. Nici nu este de mirare că a fost astfel, iar „creştinarea" unor termeni precreştini s-a produs şi în alte areale lingvistice: englezul *Easter* „Paşte" reflectă numele zeiţei Eostra, care se sărbătorea aproximativ în perioada Paştilor; iar românescul *Crăciun* (dialectal având şi sensul de „butuc, buturugă") reflectă, mai degrabă, o înrudire cu forma albaneză *kërcú* „butuc, buturugă" decât o continuare a formei latine *creatio, creationis*, care nu are sens în contextul dat[4].

[4] Există numeroase studii care au abordat, direct sau tangenţial, problema originii formei româneşti *Crăciun*, în contextul terminologiei creştine a limbii române. Noi ne menţinem părerea, argumentată în numeroase ocazii, că românescul *Crăciun* este un element autohton traco-dac. Nu este aici locul să intrăm în detalii ori în dezbateri polemice, ne facem doar datoria de a semnala acest detaliu şi, totodată, de a corecta o explicaţie frecventă, dar eronată, care consideră că românescul *Crăciun* ar reflecta latinescul *creatio*: nici evoluţia fonetică, nici contextul spiritual al ultimelor două milenii nu vin în sprijinul aceastei ipoteze.

Păstrarea acestor termeni până în limbile slave moderne atestă, pe de o parte, un vocabular sacru original şi interesant, în care elementul autohton de tip balto-slav se alătură elementelor împrumutate dintr-un idiom vest-iranic. Acest „amalgam" este confirmat şi de alte exemple, din alte domenii ale vocabularului arhaic slav (vezi Paliga, 2004).

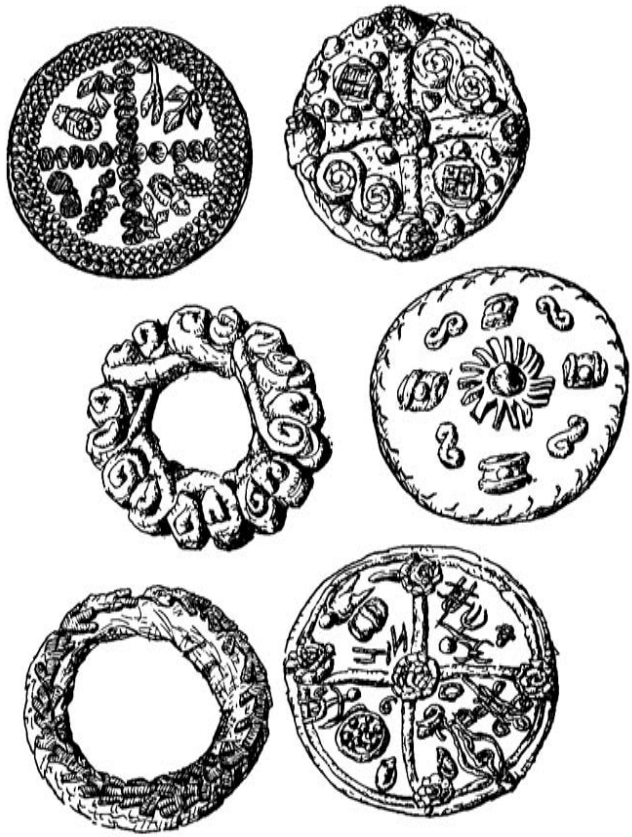

Amulete. Muzeul Etnografic din Belgrad.

Cei şapte zei

Conform tradiției, lumea slavilor de răsărit – strămoşii ruşilor, bieloruşilor şi ai ucrainenilor de azi – era dominată de şapte mari zei, dintre care primul era marele zeu *Perun*, iar – între aceştia – o singură zeiță, *Mokoš*. Unele divinități au fost probabil venerate şi de alte grupuri slave, deşi nu sunt dovezi clare în acest sens. Să încercăm o trecere în revistă a principalelor atribute ale acestui prim grup al marilor zei slavi.

1. Перунъ. Cele mai vechi documente vorbesc despre marele zeu *Perun*. Conform unei asocieri din secolul al XIX-lea, marele zeu al slavilor ar fi fost „înrudit" cu zeul lituanian *Perkūnas*, zeul tunetului (în lituaniană, *perkūnas*[5] înseamnă „tunet"). La baltici, zeul *Perkūnas* face parte dintr-o mare triadă, alături de zeii *Patrimpas* şi *Patolas*[6]. Date fiind, în general, asemănările clare dintre limbile baltice (lituaniană, letonă şi azi extincta limbă prusacă), pe de o parte, şi limbile slave, pe de altă parte, o asemenea apropiere era şi este plauzibilă. În ultimii ani însă, această etimologie „consacrată" a fost pusă sub semnul îndoielii, în ciuda asemănării formale izbitoare.

Ca alternative, s-a propus o apropiere de oronimul[7] *Pirin* (Bulgaria, la frontiera cu Macedonia). Explicația a fost propusă de Al. Fol cu ocazia Congresului de tracologie de la Sofia, septembrie 2000. *Pirin* este un oronim străvechi, de origine tracă, iar aici tracii, venerând

[5] Vocala *ū* notează un u lung, echivalent vocalei cehe *ú, ů*.

[6] Despre mitologia lituaniană există acum şi versiunea românească a celebrei lucrări a lui Algirdas Julien Greimas, *Despre zei şi despre oameni*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1997.

[7] *Oronim* = nume de munte, de lanț muntos sau de pisc, de culme.

acest munte (litolatrie[8]), i-au impresionat pe mai nou veniţii slavi, care ar fi împrumutat numele muntelui şi l-ar fi transformat în zeu. De la acest grup slav sudic, adică strămoşii bulgarilor, zeul s-ar fi răspândit şi la alte grupuri slave. Deşi avansată de un reputat tracolog bulgar, ipoteza nu pare a rezista unei analize de detaliu: nici datele de care dispunem, oricât ar fi de limitate şi de lacunare, nici contextul istoric, nici analiza contextului cultic nu permit acceptarea unei asemenea ipoteze. Recent, şi Ivan Duridanov se îndoieşte de asocierea dintre zeul slav *Perun* şi zeul lituanian *Perkūnas* (Duridanov, 1999–2000), concluzionând – chiar din titlul articolului, scris în limba germană – că asocierea slavului *Perun* lituanianului Perkūnas este „sfârşitul unui mit" („das Ende eines Mythos").

Tot recent, Anca Irina Ionescu (*Mitologia slavilor*, p. 85) sugerează o posibilă sau chiar probabilă apropiere etimologică şi cultică între zeul *Perun* şi *peperude*, *păpărude*. Noi credem, cu argumente pe care le vom invoca mai jos, că nu există nici o legătură, etimologică ori cultică, între zeul *Perun* şi *peperude*, *păpărude*; acestea din urmă reflectă, mai degrabă, influenţa credinţelor autohtone ale traco-dacilor, păstrate atât la români, cât şi la slavii de sud[9]. Am putea admite o asemenea ipoteză doar în măsura în care acceptăm şi ideea unei importante influenţe traco-dace asupra slavilor şi, într-un asemenea context, putem accepta o asociere etimologică primară între *Perun* şi *peperude*, *păpărude*, dar nu ca influenţă slavă

[8] Litolatrie = venerarea pietrelor considerate sacre; arabii preislamici erau litolatri, iar venerarea Pietrei de la Mecca este o reminiscenţă a acestei credinţe străvechi. Litolatria a fost practicată, de-a lungul mileniilor, de diverse grupuri etnice. Deşi nu avem dovezi, este posibil ca şi tracii să fi practicat litolatria, cel puţin în cadrul unor triburi şi în anumite perioade istorice. Au existat speculaţii, nu însă şi dovezi, că Babele din Bucegi şi alte forme similare ar fi fost locuri de cult ale strămoşilor traco-daci.

[9] Despre aceasta, în lucrarea *Mitologia tracilor*, Meteor Press.

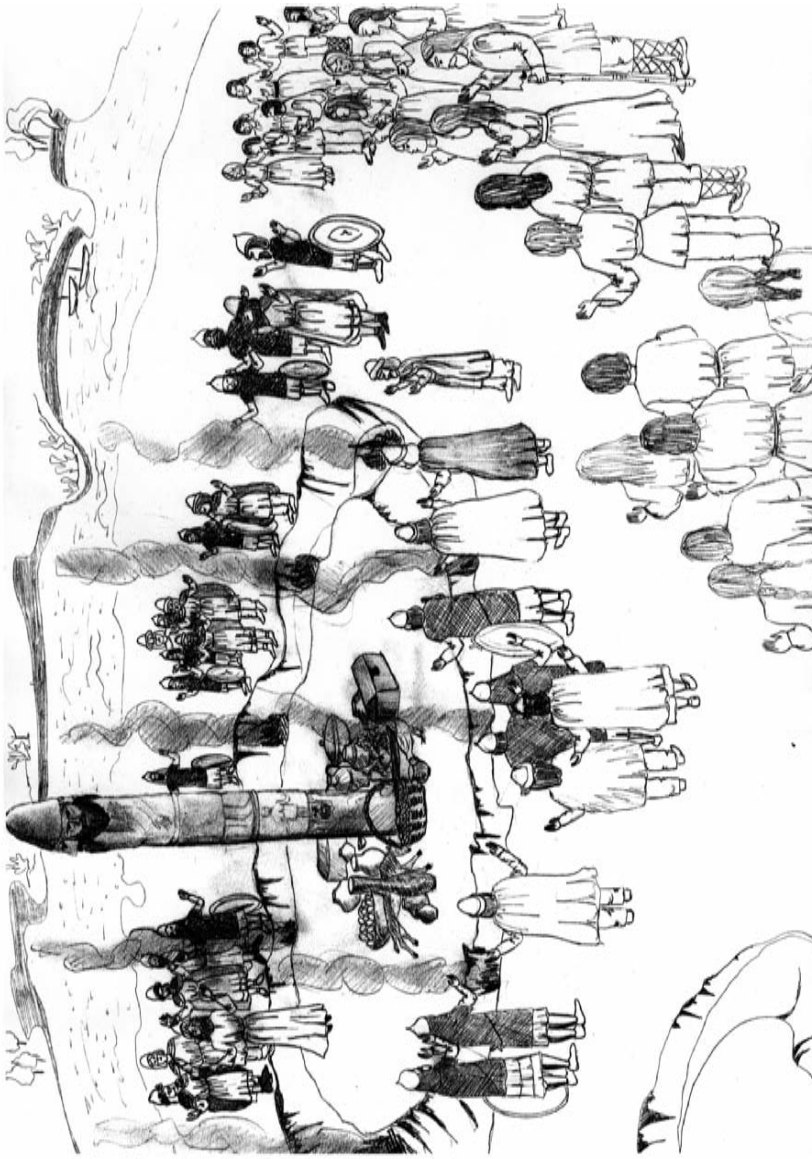

Reconstituirea unei ceremonii dedicate lui Perun în sanctuarul descoperit în apropierea izvorului râului Volchov din lacul Ilmen. Ulterior, sanctuarul a fost distrus de patriarhul Akim, dar şi după aceea obiceiurile „păgâne“ au supravieţuit un timp.

asupra limbii române ci, invers, ca o influență traco-dacă asupra lexicului mitologic românesc şi slav deopotrivă.

Zeul slav *Perun* era zeul fulgerului şi al trăznetului şi, după cum se vede, şi sensul îl apropie de sensul din limbile baltice. În general, zeii supremi ai popoarelor indo-europene erau asociați fulgerului şi tunetului. Ca atare, în măsura în care informațiile sunt corecte, nu este de mirare că şi zeul suprem al slavilor răsăriteni a fost asociat unor fenomene care i-au impresionat dintotdeauna pe oameni: fulgerul, tunetul şi trăznetul.

Dificultățile în explicarea sensului străvechi al rădăcinii *per-* sunt complicate şi de faptul că unii cercetători au fost tentați să pună laolaltă, în aceeaşi familie etimologică, cuvinte asemănătoare, cum ar fi *Perunin vărh* „piscul/culmea lui Perun" sau *Perunin dăb* „stejarul lui Perun", amintitul oronim *Pirin* sau cultul *păpărudelor*. Dacă stejarul a fost şi este într-adevăr copacul sacru al slavilor[10], iar o posibilă transmitere a unor vechi credințe legate de cultul stejarului să fie acceptabilă, diverse alte asocieri, rezultat evident al hazardului şi/sau al etimologiei populare, nu pot fi acceptate ori acceptabile.

Între atâtea ipoteze privind originea numelui, iată încă una, a noastră. Pornind de la atributele zeului suprem ca „zeu al cerului, zeu al fulgerului şi al tunetului", cum era la mai toate popoarele indo-europene, nu poate fi de mirare că şi slavii aveau un mare zeu cu acest înțeles, radicalul *per-* „foc", mai exact „focul fulgerului, focul sacru din ceruri" poate reflecta radicalul indo-european *pur-* „foc", de unde a derivat şi cuvântul grec *pyros* „foc" şi cel ceh *pýř* „cenuşă aprinsă, jar". Din radicalul indo-euro-pean *pur-*, a derivat mai întâi un radical vechi slav

[10] Reamintim că, prin contrast, copacul sacru al românilor este bradul şi, prin asemănare, molidul.

**pŭr-* > **pъr-* „foc", iar – după vocalizarea ierului mare (ъ) **per-*, **par-*, **pjor-* în funcție de idiomul slav. *Perun* va fi fost, aşadar, în acord şi cu soluția noastră etimologică, dar şi cu textele vechi, „zeul focului [de pe cer], zeul fulgerului şi al tunetului". Forma cea mai veche a teonimului trebuie să fi fost **Pŭr-un*, apoi **Pъr-un* > *Perun*[11]. Este posibil, deşi încă dificil de demonstrat, ca slavii să fi preluat dacă nu divinitatea ca atare, cel puțin rădăcina *pur-* „foc" de la vecinii trado-daci mai sudici. Dat fiind faptul că o serie de forme trace cu radical *pur-* conduc spre această rădăcină străveche, o asemenea ipoteză ne apare azi cea mai probabilă. Am văzut de altfel, în capitolul precedent, că terminologia sacră a vechilor slavi s-a cristalizat şi pe baza unor împrumuturi din limbile vecine, cum ar fi cele de origine iranică.

Aşadar, cel puțin slavii de răsărit au venerat un mare zeu *Perun*, al cărui cult se pare că era încă viu în perioada creştinării. Cneazul Vladimir sprijină inițial venerarea zeului, dar tot el porunceşte distrugerea vechilor statui ale zeilor păgâni după creştinare. Chiar dacă recent asocierea dintre zeul slav *Perun* şi zeul lituanian *Perkūnas* a fost pusă la îndoială de unii cercetători şi, la rigoare, este posibil să ne aflăm în fața unei simple asemănări întâmplătoare, câteva izvoare ne arată că într-adevăr *Perun* a fost zeul suprem al slavilor de răsărit, posibil şi al altor grupuri slave, chiar dacă nu există dovezi în acest sens. Iar, dacă explicația noastră etimologică este acceptată, atunci *Perun* a fost într-adevăr „zeul focurilor de pe cer", zeul tunetului şi al fulgerului. Nu trebuie

[11] Tot de la acest străvechi radical derivă şi forma românească *pur-uri,* inițial pluralul lui *pur* „foc [sacru], foc etern", de origine autohtonă traco-dacă; *pur-uri* însemna inițial „focuri", adică „focuri sacre şi eterne"; cu timpul, sensul străvechi s-a pierdut, iar *pururi* a devenit un adverb. Alte discuții despre acest cuvânt străvechi în studiul nostru *Pururi = focuri* din *Thracian and Pre Thracian Studies,* p. 68 ş.u.

1.

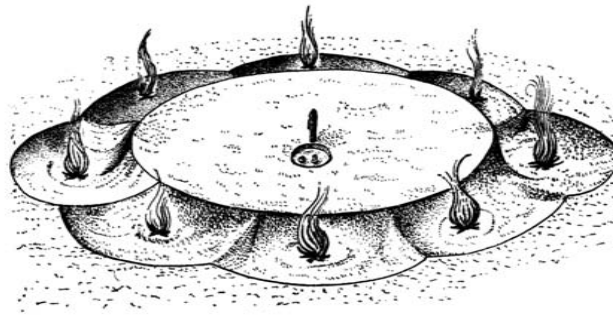

2.

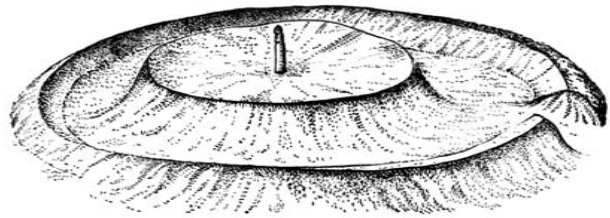

1. Sanctuarul păgân de la Peryň, lângă Novgorod (reconstituire).

2. Sanctuarul de la Krasnogorskoje.

uitat detaliul, asupra căruia vom reveni mai jos, că vechii slavi – asemenea altor grupuri etnice din vechime – îşi incinerau morții, ca atare „focul sacru" – în diverse ipostaze – trebuie să fi avut o importanță cu totul aparte în universul lor cultic.

2. Veles sau **Volos**. Zeul cirezilor şi, în general, al animalelor domestice. În cele mai vechi documente ruseşti, apare mai totdeauna alături de marele zeu *Perun*. Era aşadar un zeu al prosperității domestice, ştiut fiind faptul că, în societățile tradiționale, asocierea *turme*

– *prosperitate* făcea parte din sistemul economic esențial[12]. Un alt argument în sprijinul ideii că *Veles, Volos* ar fi fost „zeul turmelor, zeul animalelor domestice" este că, după creştinare, atributele zeului au fost „transferate", conform unui frecvent „mecanism cultic" în perioada adoptării creştinismului de diverse popoare, sfântului Vlas sau Vlasius, protectorul animalelor.

Originea cuvântului, care ar putea lămuri şi semnificația inițială, nu este însă deloc clară. Sunt doar ipoteze. Astfel, Ionescu (2002, 89), citându-l pe Machek, marele etimologist ceh şi autor al unuia dintre cele mai bune dicționare etimologice ale limbilor slave, sugerează că forma intermediară ar fi fost *velsъ*, la rândul său o metateză din *selvъ*, ca rezultat al legii tabu-ului lingvistic, în mod special funcțional în sfera sacrului. Conform acestei ipoteze, forma cea mai apropiată de cea slavă ar fi avesticul *Sarva*, un supranume al zeului indian *Rudra*. Tot Ionescu, *loc. cit.*, menționează şi alte ipoteze: sensul prim ar fi fost „vrăjitor" sau, dacă s-ar accepta legătura cu rădăcina *volst-*, care în limbile slave moderne constituie baza unor cuvinte circumscrise sferei semantice „regiune, ținut, zonă administrativă", acest sens ar fi fost legat de o anume viziune privind administrarea unei regiuni.

După părerea noastră, nici una dintre aceste ipoteze nu are şanse reale să fie acceptată. Dacă sensul prim al puterilor zeului se află circumscris noțiunii de „protector al vitelor, protector al turmelor", atunci rădăcina cea mai logică, cel puțin din punct de vedere strict etimologic, ar fi *volъ* „bou", generic „vită, turmă"; forma slavă pare din

[12] Am analizat în alte ocazii asocierea dintre vite, turme şi bogăție. A se vedea studiile noastre, mai ales: *The social structure of the southeast European societies in the Middle Ages. A linguistic view.* Linguistica, 27, 111–126 (1987) şi *Influențe romane şi preromane în limbile slave de sud,* Bucureşti, Editura Lucretius, 1997.

aceeaşi rădăcină indo-europeană ca germanicul *schwellen* şi englezesul *to swell* „a (se) umfla", categorie semantică aplicată de omul arhaic formelor „grase" ale naturii. Astfel, putem explica şi atributele zeului, în acord cu ceea ce ştim din datele gramaticii istorice şi comparative. O asemenea referință ar fi în conformitate cu atributele zeului şi cu sistemul cultic al popoarelor vechi.

3. Hors (Chors). Este unul dintre zeii „enigmatici" ai panteonului slav. Nici analiza etimologică a numelui, nici sumarele date despre acest zeu nu permit fie şi o aproximativă creionare a atributelor sale. Înrudit cu numele zeului ar fi doar vechiul antroponim sârbo-croat *Chrъs*, detaliu cu totul insuficient pentru o analiză cultică ori lingvistic-etimologică. Ar mai fi posibilă o apropiere de cuvântul rus *horošij* „bun", dar care poate fi o simplă asemănare întâmplătoare. Cei mai mulți istorici ai mitologiei slave înclină spre o origine iranică, deoarece influența iranică este atestabilă în câteva cuvinte din sfera sacrului (vezi mai sus cazul lui *bogъ* şi al lui *rajъ*). Majoritatea cercetătorilor înclină spre ipoteza considerării lui *Hors* un zeu al soarelui, eventual personificarea soarelui însuşi.

4. Dažbog este un alt zeu venerat în timpul cneazului Vladimir. Din analiza cronicilor celor mai vechi, ar fi tot o divinitate solară, deşi acest lucru este mai degrabă dedus din echivalarea dintre grecul *Helios* „soare" şi *Dažbog*. Ca antroponim, era relativ frecvent în trecut şi la alte grupuri slave, cum ar fi polonezii, deşi aici nu avem nici un document care să ateste şi un zeu cu acest nume.

Din punct de vedere etimologic, analiza nu pune probleme: este un compus din verbul *da-ti* „a da" şi *bog* „zeu" de care aminteam mai sus. Este astfel una dintre

formele sacre compuse cu *bog* în partea secundă a cuvântului. Sensul primar ar fi aşadar „zeul darnic, zeul dăruitor"; atributul de divinitate solară, dacă este să îl acceptăm, îl va fi căpătat prin asocierea „soarele darnic, roditor" – „zeul darnic, zeul roditor".

5. Stribog este alt mare zeu, al treilea ca importanță, din seria celor şapte venerați de slavii de răsărit. Rolul său între ceilalți zei nu este clar, deoarece majoritatea documentelor, nu foarte numeroase oricum, nu îl menționează. În vechile texte ruse, atunci când apare, este asociat lui *Dažbog*. Analiza etimologică ar conduce, tot prin frecvent invocata filieră iranică, spre o înrudire cu iranicul *śri* „slăvit, venerat", sensul prim fiind aşadar „prea veneratul zeu". Alte tentative etimologice sunt încă şi mai puțin convingătoare. Dacă ar fi să ne referim la apropierea de forma iranică, zeul pare – mai degrabă – un epitet[13] al zeului suprem, nu un zeu de sine stătător şi cu atribute clare.

Secvența *stri-* a rădăcinii se poate explica în multe feluri. Şi în tracă avem atestate multe forme cu radical *stre-*, *stri-*, între acestea şi hidronimul *Strymon*, azi *Struma*, în Bulgaria; înrudite şi derivate din radicalul indo-european **sreu-* „a curge; râu, fluviu" sunt şi hidronimele româneşti *Strei* şi *Stremț*. Dacă acceptăm ipoteza că grupuri nord-trace (costobocii sau alții) au avut o anume contribuție în etnogeneza slavă, cum înclinăm să credem, atunci prima parte a compusului ar indica, mai degrabă, un radical de origine traco-dacă, având sensul „apă curgătoare, râu". În această perspectivă, *Stribog* ar fi, dacă acceptăm o asemenea ipoteză, un zeu venerat pentru protecția care o asigură apelor curgătoare. Aşa

[13] Zeii au, în toate sistemele religioase, cel puțin un epitet, o „definiție" ori o clarificare a atribuțiilor sale.

cel puțin ne face să credem analiza etimologică[14]. Dacă o asemenea explicație este acceptată, atunci ar fi „zeul apelor curgătoare [şi roditoare], zeul apelor vitale", în acord cu sistemul sacral al vechilor slavi.

6. Semargl, Simargl este penultima divinitate din seria celor „mari şapte" a vechilor slavi de răsărit. Apare rar în documente, iar în unele documente mai târzii chiar ca doi zei, *Sim* şi *Rigl*! Cum datele sunt sumare şi neclare, unii cercetători au sperat că iarăşi analiza etimologică ar putea aduce lumină. Astfel, s-a afirmat că forma străveche ar fi fost **sedmor-golvъ* „[cel] cu şapte capete", apoi – prin succesive transformări fonetice neclare – s-ar fi ajuns la forma atestată în documente. Deşi demersul etimologic este şubred, rămâne într-adevăr valabilă observația că slavii (deşi nu cei de răsărit în primul rând) au venerat zei policefali, cum ar fi slavii din zona Mării Baltice (despre tricefalul *Triglav* vom vorbi mai jos).

Nu mai menționăm alte tentative etimologice, deoarece toate sunt în sfera posibilităților nedemonstrabile sau neconvingătoare. Indiferent de originea numelui, rămâne un zeu enigmatic sau, eventual, doi zei *Sim* şi *Rigl*, cu atribute şi cu funcții încă şi mai obscure.

7. Mokoš este singura divinitate feminină din seria celor „mari şapte zei" ai slavilor de răsărit. *Mokoš* este cea „care toarce lână" şi este imaginată cu capul mare şi cu mâinile lungi. În calitate de „torcătoare" ar fi echivalentă cu marea zeiță tracă *Bendis*, „torcătoarea" tracilor, de asemenea cea care „înnoadă soarta oamenilor", aşadar zeița sorții. Spre deosebire de toți ceilalți mari zei ai vechiului panteon slav, zeița *Mokoš* nu a fost uitată de-a lungul

[14] Vezi mai jos alte exemple, unele certe, altele posibile, ale influenței traco-dace asupra slavilor.

secolelor. De asemenea, un munte din apropierea oraşului Praga, *Mokošín*, aduce aminte de timpurile trecute.

Originea cuvântului a fost, de asemenea, mult discutată, fără să existe un consens al specialiştilor privind sensul prim. Ar fi aşadar o rădăcină balto-slavă *mokoš* „tors, împletire", în acord cu ceea ce se ştie despre atributele zeiței; o derivare de la radicalul slav *mok-* „ud, umed" ar putea fi de asemenea posibilă, zeița fiind astfel înțeleasă drept „roditoarea, zeița fertilă a câmpului ud şi fertil; Machek, marele etimologist ceh, apropie forma de vechiul cuvânt indian *makha* „nobil, bogat, generos"; Váňa (1983, 87) sugerează o posibilă origine finică.

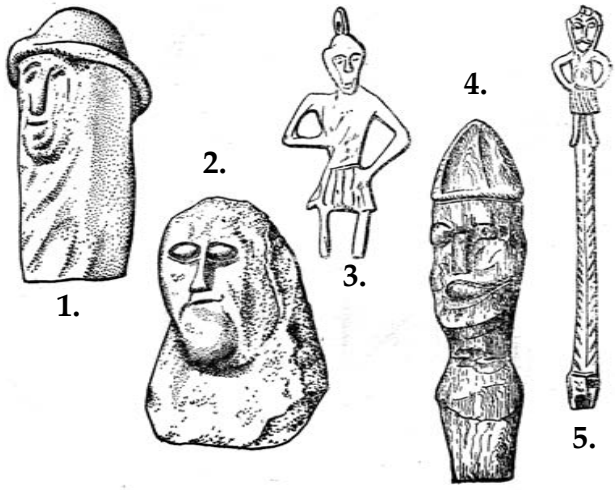

Idoli ai slavilor răsăriteni:
1. Zona Novgorod, idol de piatră.
2. Akulinino, regiunea vjatič-ilor, idol de piatră.
3–5. Novgorod; piesa 3 este din metal colorat;
piesa 4 este din lemn, iar piesa 5 din plumb.

Alte divinități ale vechilor slavi

Svarog şi fiul său **Svarožič** ocupă un loc aparte în ceea ce s-a numit convențional „panteonul vechilor slavi". Deşi nu apar alături de ceilalți *Şapte Mari Zei* amintiți mai sus, trebuie să fi avut atribuții importante, fiind asociați cultului focului. Din extrem de puținele date transmise, cei doi par să fi fost un fel de duhuri ale focului. Aşa cum vom vedea mai jos, când vom aborda obiceiurile şi ritualurile vechilor slavi, venerarea focului trebuie să fi avut un loc aparte în lumea slavilor. Dat fiindcă în documente mai multe divinități sunt asociate focului, trebuie să deducem de aici că fiecare zeu, astfel definit, se asocia unei anume manifestări a focului: focul de pe cer (fulgerul şi, consecința sa, tunetul) se asocia marelui zeu *Perun*, iar perechea *Svarog* şi *Svarožič* trebuie să fi fost asociată focului din vatră (prepararea hranei) şi/sau focului din cuptorul metalurgic. În această din urmă ipostază, ca divinități ale prelucrării metalelor, pot fi echivalate zeului grec *Hephaistos* sau celui roman *Vulcan*.

Perechea *Svarog – Svarožič* apare menționată şi la alte grupuri slave, la grupul baltic şi la cel occidental (strămoşii polonezilor, cehilor şi slovacilor de azi) – sub

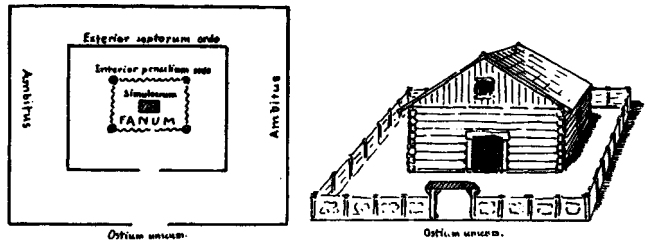

Reconstituirea sanctuarului de la Arkona, insula Rügen, estul Germaniei.

numele de *Svarasič* (în documentele latine medievale în grafia *Zuarasici, Zuarasiz*). La aceste grupuri, *Svarožič* pare să fi fost şi zeul războiului şi al jertfelor (Beranová, 1988: 218). În cronica despre domnia cneazului Vladimir, acesta ar fi edificat în anul 980 un templu unde erau venerați *Perun, Veles/Volos, Dažbog, Hors (Chors), Stribog, Simargl* şi *Mokoš* (singura zeiță menționată în documente); aici, slavii îşi sacrificau fiii şi fiicele. Mai târziu, pe locul acestui templu „păgân", aflat în zona Kievului de azi, s-a ridicat Catedrala Sf. Vasile (St. Basilius, în tradiția latină occidentală).

Bucată masivă din granit cu reprezentarea schițată a unui cal şi a călărețului. Regiunea Rosenberg, Prusia occidentală.

Atributele originare ale perechii *Svarog–Svarožič* s-ar putea explica şi prin demersul etimologic, dar – ca şi în alte cazuri amintite – nici aici nu există consensul specialiştilor. Petar Skok, autorul dicționarului etimologic al limbii sârbo-croate, consideră că rădăcina *svar-* din numele perechii divine trebuie asociată verbului *svariti*, care ar fi împrumutat din goticul *swaran* (cuvântul german modern *schwören*, cuvântul englez *to swear* „a jura"), înrudite cu latinescul *sermo*, dintr-o rădăcină indo-europeană **swer-* „a vorbi, a cuvânta". Acest demers etimologic nu explică, din păcate, de ce perechea *Svarog–Svarožič* ar fi fost asociată cultului focului. Ca atare, pare mai probabilă derivarea din verbul *svariti* (prefix *s-* şi rădăcina verbală *var-* „a fierbe, a prepara hrana pe foc"), care s-a păstrat până azi în limbile slave moderne. Unii cercetători însă resping această explicație, considerând că ar fi o simplă etimologie populară, cu alte cuvinte, că numele zeului, având o origine străveche în tradiția indo-europeană a venerării focului, a fost doar ulterior asociat acestei rădăcini verbale, şi anume atunci când tradiția străveche s-a pierdut treptat după răspândirea creştinismului (alte discuții la Ovsec, 1991: 123 ş.u.). Deşi, în istoria unei limbi, etimologiile populare (aşadar falsele apropieri etimologice) sunt uzuale, înclinăm să credem că explicarea numelui zeului din rădăcina *svar-* este cea mai probabilă.

Svantevit (sau **Svjantovid, Znantevith, Zuantevith, Svetovid**) este o divinitate atestată la slavii baltici şi din zona Elbei (la polabi, etnonim compus din prefixul *po-* şi forma slavă a hidronimului Elba = *Labe*). Din documente reiese că ar fi fost marele zeu al grupurilor slave amintite. La sloveni, la sârbi şi la croați forma uzuală este *Svetovid*. Templul cel mai mare era la Arkona (toponim

menționat în documentele medievale şi în grafia Archon, Arcon, Arekunda, Arekonda), iar – conform tradiției – zeul *Svantevit* avea patru capete pentru a privi spre cele patru puncte cardinale (vezi mai sus problema policefaliei[15] zeilor slavi). De altfel, policefalia – atestată în diverse ipostaze la multe divinități slave – pare să fi fost specifică divinităților slave din zona baltică sau, cel puțin, documentele medievale atestă această credință străveche. Conform tradiției, negustorii nu puteau nici vinde, nici cumpăra produse până când nu aduceau ofrande marelui *Svantevit*.

Din documente reiese că *Svantevit* ar fi avut atribuții atât solare, cât şi vegetale, iar templul de la Arkona ar fi fost dedicat în special cultului agrar sau ipostazei agrare a zeului.

Din punct de vedere etimologic, numele zeului este derivat, asemenea formelor *Jarovit, Gerovit, Porevit, Darovit, Ljudevit* etc. (vezi mai jos). Prima parte a formei compuse este *svętъ* „sfânt" (se pronunța, probabil, *sventŭ*[16]). Partea a doua a compusului, *vit* sau *vid* (conform celor mai vechi grafii din textele medievale) conduce spre rădăcina *věd-* „a şti" (păstrată în limbile slave moderne) şi, asemenea rădăcinii *vid-* „a vedea", derivată din indo-europeanul **weid-*, **wid-* „a vedea; a şti" (de aici sanscritul *Veda* şi latinescul *video* „a vedea"), conform unei paralele arhaice „a vedea – a şti". Dacă este aşa, numele zeului s-ar traduce „Sfântul-Ştie, Sfântul Atotştiutor", o reconstrucție plauzibilă, în concordanță cu datele oferite de analiza comparată a credințelor. Ulterior, când cultul zeului a intrat în amurg, este

[15] *Policefalie* = concepție conform căreia divinitățile aveau mai multe capete.

[16] Vezi mai sus, în partea introductivă, despre pronunția celor două ieruri ъ şi ь.

probabil că partea a doua a numelui a fost asociată, prin etimologie populară, numelui Sf. *Vitus* (*Vit*, *Vid*), venerat şi azi la slavii occidentali; una dintre marile catedrale din Praga se numeşte *Chrám Svatého Vita* (Catedrala Sfântului Vitus).

Nu toţi cercetătorii sunt de acord cu această explicaţie, doarece – aşa cum am văzut şi în multe alte cazuri – etimologia nu este totdeauna un argument decisiv, atât timp cât datele istorice sunt sumare şi limitate.

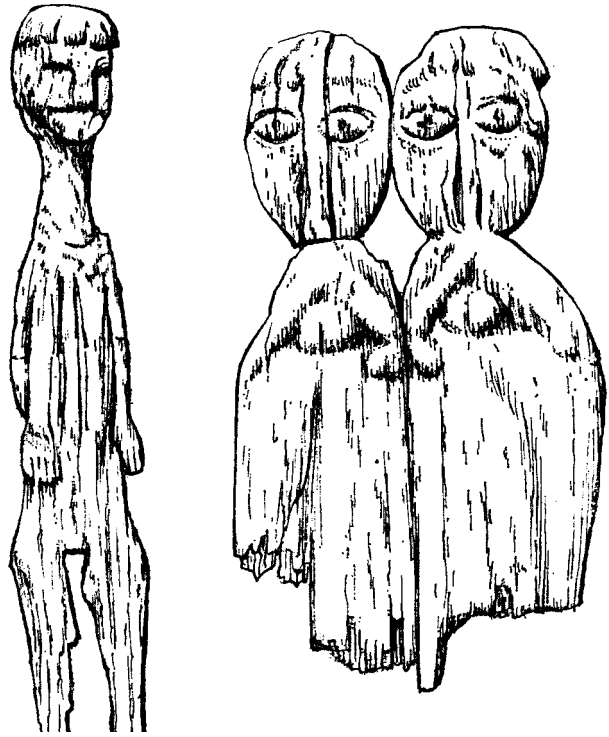

Idoli din lemn ai slavilor polabi descoperiţi la Altfriesack şi la Neubrandenburg (estul Germaniei).

Rujevit, Gerovit şi **Porevit** sunt atestați în Carentia (Graz), unde s-ar fi aflat un sanctuar dedicat celor trei divinități. Unii cercetători consideră că ar exista trei epitete sau trei „întruchipări" locale ale lui *Svantevit* (Ovsec, 1991: 151). Numele sunt compuse, având aceeaşi parte finală *-vit* ca în cazul divinității *Svantovit* de care aminteam. *Gerovit* ar fi echivalent cu zeul roman Marte

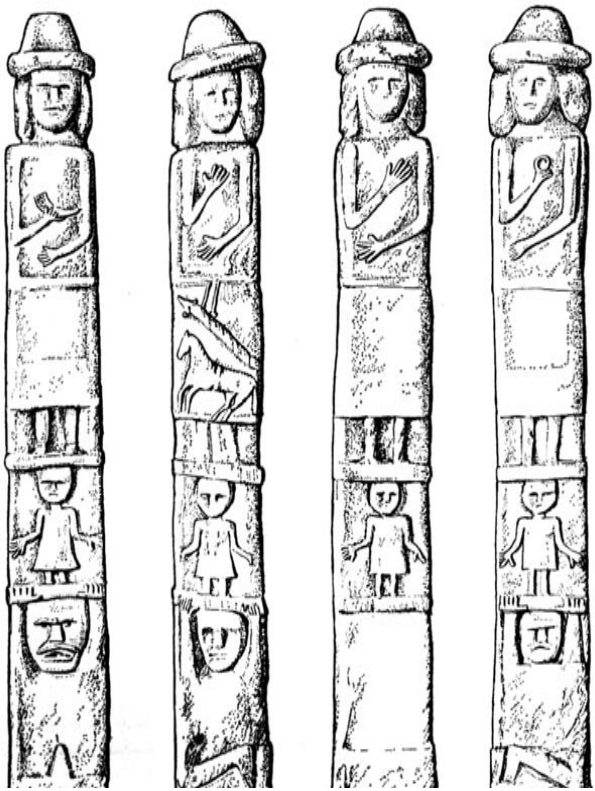

Cele patru laturi ale idolului de la Zbrucz cu diverse reliefuri şi cu prezentarea unui cal. Piesa se află acum la muzeul din Cracovia (Polonia). Îl reprezintă probabil pe Sventovit.

şi era venerat în regiunea Havelsberg, pe râul Havel, în locul unde acesta se varsă în Elba. După unii cercetători, zeul ar reprezenta o variantă a lui *Jarovit*. *Knytlinga Saga* menționează divinitățile *Črnoglav* „cap negru", în grafia *Tiarnaglofi* (vezi mai jos *Črnobog*), apoi *Rinvit, Puruvit, Turupit* şi *Pizamar*. Dacă admitem grafiile aproximative, precum şi imposibilitatea de a nota sunetele specifice idiomurilor slave, atunci ar fi posibile echivalările *Rujevit = Rinvit, Puruvit = Porevit*. În orice caz, teonimele compuse cu *-vit* sunt atestate de surse diferite şi, ca atare, trebuie că au existat în credințele vechilor slavi.

Pizamar pare să fi fost o autentică divinitate, în ciuda numelui oarecum ciudat în ansamblul divinităților slave,. De asemenea un compus, cu partea a doua *–mar*, atestabilă şi în alte nume de persoană. Ovsec (1991: 152), citându-l pe Pisani, crede că rădăcina *piz-* din teonimul *Pizamar* ar putea avea aceeaşi origine ca *pizmă* (slavism în limba română), aşadar ar fi fost „zeul răzbunării". Skok crede însă că forma *pizma* este un grecism balcanic, iar de aici – la nivel popular – s-ar fi răspândit şi la alte grupuri slave.

Triglav este, aşa cum arată şi numele, „[zeul cu] trei capete"; un compus din rădăcina *tri-* „trei" şi *glava* (din rădăcina arhaică **golva*) „cap". Venerat în regiunea oraşului Szczecin şi a râului Volin din Polonia de azi, dar şi la slavii stabiliți în regiunea Brandenburg din Germania[17], era imaginat cu capetele acoperite de un fel de tiară de aur. Unii cercetători cred că ar fi fost zeul războiului, fiind probabil venerat şi de alte grupuri slave. De asemenea, este posibil că aici, în zona amintită,

[17] În estul Germaniei, trăiesc şi azi vorbitori ai unui idiom slav. După primul şi al doilea val al expansiunii slave, grupurile slave au găsit un teritoriu prielnic, încă mai vestic decât distribuția compactă de azi, care se află la est de Germania şi Austria.

Triglav să fie un zeu solar, asemenea zeilor *Radogast, Redegast* (venerat la Retra), *Sventovit, Sventevit* (venerat la Arkona), *Gerovit* şi *Rujevit*. Faptul că în templul de la Szczecin (Polonia) zeul *Triglav* avea chipul din argint, nu din aur, ar contrazice interpretarea că ar fi fost un zeu al soarelui, deoarece argintul era asociat lunii, nu soarelui.

Este posibil ca, sub influența slavilor de sud, aflați într-un contact mai strâns cu populația romanizată, să se fi produs o interferență între divinitatea *Trojanus* şi *Triglav* (Ovsec, 1991: 148). Forma *Trojanus* aminteşte de împăratul *Traianus*, atestat în perioada postclasică şi în forma *Troianus*; în limbile slave, numele a fost asociat – prin etimologie populară – cu rădăcina *tri-, troj-* „trei", aceeaşi ca în forma compusă *Tri-glav* „[zeul cu] trei capete". Este o explicație plauzibilă, dat fiind faptul că – după moarte – unii împărați romani erau divinizați pentru faptele lor trecute, iar împăratul Traian – în timpul căruia Imperiul a atins maxima sa expansiune – a fost unul dintre aceşti împărați legendari.

Črnobog, literalmente „zeul negru" era, conform unor documente, „zeul cel rău" al slavilor, echivalent al lui *diabolus* „diavolul". Numele este clar: un compus din rădăcina *črn-* „negru" şi *bog* (vechi slav *богъ, божъ* „zeu; Dumnezeu" (vezi mai sus). Diverse alte grafii ale numelui reflectă pronunția din limbile slave moderne sau din germană: *Černebog, Černoboh, Crnobog, Černyjbog, Czerneboch, Zernebuch* etc. Este probabil ca această divinitate să reflecte mai degrabă faza de coabitare dintre slavii necreştini şi slavii deja creştinați, când numele diavolului (tabu) a fost tradus prin „zeul negru"[18].

[18] Considerarea drept tabu a numelui diavolului era curentă în trecut. Aşa se explică şi formele româneşti *Necuratul, Uciguă-l toaca, Scaraoțchi, Naiba* (din *n-aibă* = *n-aibă parte*) etc.

Prove, Siva, Pripegala şi **Podaga** ar fi ultimele divinități atestate la slavii din zona baltică. *Prove* era venerat în regiunea dintre Kiel şi Lübeck (Germania de azi). Deşi unii cercetători au considerat că ar fi o înțelegere greşită a cuvântului slav *pravo* „drept" sau *pravda* „adevăr", totuşi o asemenea divinitate poate fi încadrată în concepția generală a religiilor precreştine. *Siva* ar fi fost o zeiță şi ar fi astfel singura divinitate feminină atestată în zona slavilor baltici (după cum, aşa cum arătam mai sus, *Mokoš* este singura zeiță atestată la slavii de răsărit). Unii cercetători au încercat să apropie forma de indicul *Şiva*, pe când alții cred că ar fi o simplă deformare grafică a rădăcinii slave *živ-* „viu". O asemenea etimologie pare plauzibilă, iar *Siva*, al cărei nume era probabil pronunțat **Živa*, ar fi fost zeița fertilității, a vieții, un echivalent al zeiței romane Ceres. Despre *Pripegala* şi despre *Podaga* informațiile sunt încă şi mai sumare, iar creionarea atribuțiilor ar sta prea mult sub semnul hazardului.

* * *

Numele acestor divinități ne arată că, în perioada în care au fost înregistrate în documentele medievale, respectiv în perioada când creştinismul devenea religia adoptată şi de slavi sau era pe cale să devină religia oficială, ele erau în amurg. Nu ştim şi, probabil, nu vom şti niciodată ce divinități „autentice", neinfluențate de contactul cu alte grupuri etnice învecinate, vor fi venerat slavii în perioada pre-expansiunii, respectiv aproximativ în intervalul secolelor IV-VI.

Specialiştii, unii cu autoritate, au propus diverse etimologii pentru acelaşi teonim. Tendințele etimologice corespundeau, firește, ideologiei timpului: în secolul al

XIX-lea, istoria slavilor îi fascinase pe europeni, inclusiv pe cărturarii din Occident, iar concepția conform căreia slavii erau un popor străvechi, asemenea vechilor indieni, iranienilor, grecilor, celților şi romanilor, se răsfrângea automat şi în etimologiile propuse, ce încercau cât mai multe apropieri de vechea indiană, de sanscrită şi de iranică. Deşi, în câteva cazuri, asemenea apropieri par plauzibile şi singurele rezonabile (cazul formelor *bogъ* şi *rajь*), în alte cazuri acestea sunt improbabile, dacă nu de-a dreptul imposibile. A înțelege mitologia şi credințele slavilor depinde direct de felul în care înțelegem şi interpretăm istoria slavilor în ansamblu. Astăzi se acceptă mai degrabă concepții, precum cea a lui Godłowski – marele arheolog polonez care şi-a dedicat întreaga viață studierii antichităților slave –, conform căreia slavii s-ar fi format ca grup etnic aparte în intervalul dintre secolele IV şi VI, iar etnogeneza lor a continuat „în mişcare", după expansiune, asimilând grupuri etnice de varii origini: sud-baltice, ugro-finice, nord trace (traco-dace), vest iranice (grupuri scitice sau „scitoide"), germanice şi altaice. Dacă acceptăm o asemenea reconstrucție, cu tot mai mulți adepți în lumea ştiințifică, atunci – inevitabil – şi explicarea credințelor vechilor slavi trebuie să ia în considerare ansamblul unei asemenea reconstrucții şi unei asemenea proiecții spațio-temporale.

Rituri, credințe, zâne şi zmei

Dacă despre divinitățile vechilor slavi există documente – relativ puține, nu toate credibile şi cu relatări sumare, aşa cum am văzut – despre riturile şi ritualurile care însoțeau aceste credințe şi care marcau – ca la toate grupurile etnice cunoscute din istorie –

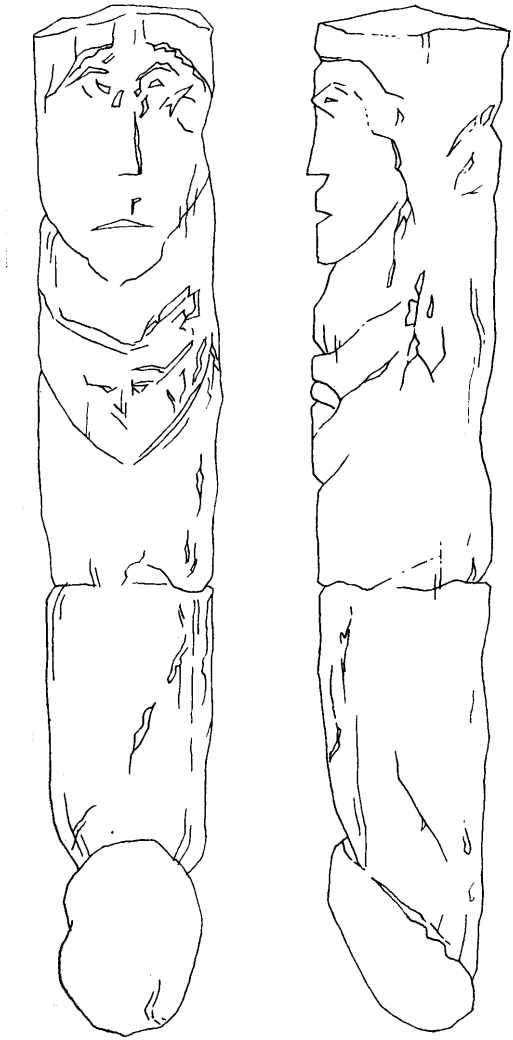

Falus de lemn descoperit la Łęczyce (Polonia); atestă cultul feritilității la vechii slavi.

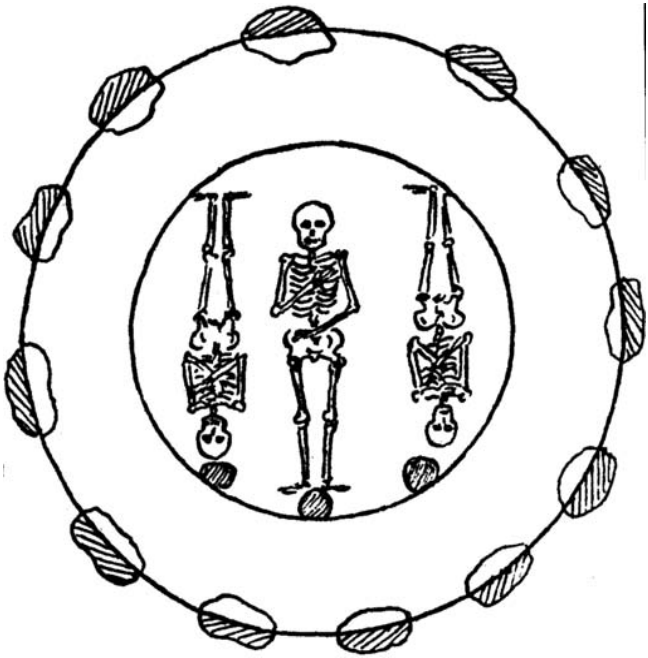

Aşezarea decedaților într-un mormânt al vechilor slavi.

marile sărbători ale anului ştim încă şi mai puțin. Practic, reconstituirea acelui ansamblu de credințe şi de practici rituale preistorice este posibil doar din analiza comparată a tradițiilor populare şi din analiza etimologică a unor termeni care, cândva, trebuie să fi avut un alt rol decât cel de azi. Cum analiza comparată a folclorului popoarelor slave moderne ar depăşi cu mult scopul propus, ne vom limita doar la a creiona acele elemente care pot constitui bazele unui sistem sacru altfel imposibil de reconstituit. De altfel, în sens larg, tentativele de a reconstitui un posibil sistem mitologic arhaic, bazându-ne doar pe datele folclorului, trebuie respinse de la bun început, indiferent de spațiul cultural supus analizei. Pe de altă parte, unele

tradiții populare reflectă posibile supraviețuiri ale unui ansamblu cultic şi sacru. Identificarea acestor elemente şi „decriptarea" lor nu este însă lucrul cel mai uşor. De-a lungul secolelor multe conotații s-au pierdut, iar aplicarea automată a datelor cunoscute din alte sisteme sacre poate conduce la false concluzii.

Cercetările arheologice din ultimele decenii au confirmat ceea ce cercetătorii sugeraseră de mult: slavii îşi incinerau morții înainte de adoptarea creştinismului. Este un detaliu esențial în înțelegerea sistemului sacru al vechilor slavi. Nu trebuie uitat că ritualurile de înmormântare sunt cele mai conservatoare şi, în majoritatea cazurilor, definesc tipul unei culturi[19]. Incinerația – ca practică uzuală a vechilor slavi – nu era izolată în lumea veche. Şi traco-dacii îşi incinerau morții, după cum şi alte popoare practicau acest obicei. În cazul nostru, incinerația explică de ce, din datele de care dispunem, numeroşi zei – amintiți mai sus – erau asociați diverselor ipostaze ale focului: focul de pe cer (fulgerul şi consecința sa – tunetul), focul vetrei (prepararea hranei), focul metalurgic etc. Omul primitiv avea câțiva termeni pentru a desemna, concret, ipostazele focului, ipostazele căpezii şi diverse alte ipostaze pentru care, în limbile moderne, avem un singur termen generic.

În acest context, nu poate fi surpinzător detaliul descris de călătorul arab Ibn Fadlān în anul 922, aşadar înainte de adoptarea oficială a creştinismului. Decedatul, persoană de vază, era ars pe o corabie, alături de numeroase ofrande şi de o sclavă vie. Sacrificarea unei femei – soția principală, sclava principală – la moartea

[19] Regretata Marija Gimbutas, arheolog american de origine lituaniană, care a propus lumii ştiințifice reconstituirea unei tradiții indo-europene a „kurganelor" (adică a mormintelor princiare în formă de movilă), s-a bazat adesea pe tipologia mormintelor, persistentă şi conservatoare de-a lungul mileniilor.

bărbatului este în buna tradiție a indo-europenilor, iar acest ritual este cunoscut sub numele de *suttee*, cuvânt englezesc împrumutat din terminologia indiană a sacrificării unei femei la moartea stăpânului. În acest context, sacrificarea văduvei la moartea soțului poate fi încadrată unei străvechi tradiții indo-europene a sacrificiului uman şi, ca atare, informația este credibilă şi plauzibilă în contextul religiilor şi credințelor comparate.

Cum incinerarea, iar apoi depunerea cenuşii în vase rituale nu poate aduce mari clarificări din punct de vedere arheologic, relativ puținele vestigii descoperite sunt cu atât mai prețioase. Astfel, formele ovoidale – care amintesc de tradiția ouălelor încondeiate –, descoperite în unele morminte, conduc spre ideea unui simbolism al oului. La slavii de răsărit, acestea se numesc *pisanki*, dar „moda" lor s-a transmis şi spre vest, la polonezi. De asemenea, monedele din gura sau din mâna decedatului – care apar după ce incinerarea începe să fie treptat

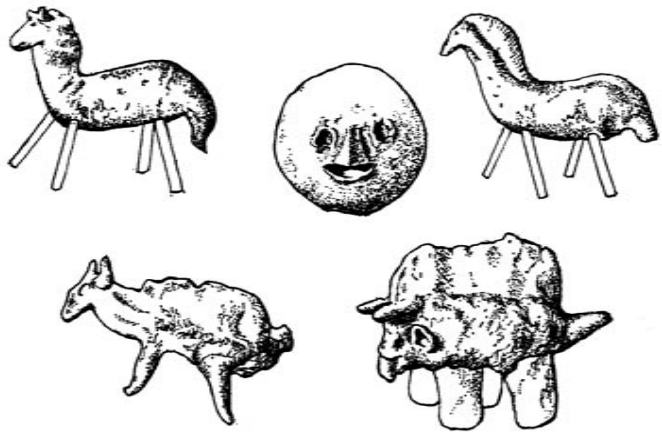

Dovezi ale venerării animalelor, piese de la Mikulčice, Republica Cehă.

înlocuită cu înhumarea, sub influența creştinismului – conduc spre ideea unei credințe similare celei a grecilor şi a romanilor: obolul dat celui care îl conduce pe mort în lumea de dincolo. Deşi acest gen de morminte din care dispare incinerarea atestă deja influența creştinismului sau, în orice caz, tendința de a abandona incinerarea, asemenea detalii de interferențe religioase sunt cu atât mai prețioase. Coabitarea dintre creştinism şi cultele străvechi „păgâne" a fost îndelungată, iar persistența acestor credințe până azi, la toate popoarele europene, face ca asemenea „relicte spirituale" să fie esențiale în înțelegerea unor timpuri pentru care nu avem documente scrise.

Slavii venerau, fără îndoială, şi unele viețuitoare. La Mikulčice (Republica Cehă), în stratul arheologic care corespunde perioadei de dinaintea Marii Moravii, s-a descoperit un loc de cult cu numeroase figurine de lut care redau animale, păsări şi capete de viețuitoare. *Calul* – animalul venerat al indo-europenilor – era cu siguranță venerat şi de slavii baltici. S-au descoperit, de altfel, numeroase figurine de cai (din lemn, plumb şi din alte metale) în apropierea localităților Braniboř şi Opole (Beranová, 1988: 231). *Ouăle* şi *găinile* foloseau de asemenea ca ofrande, chiar în morminte din secolele X–XI, aşadar după creştinarea populației slave locale, aşa cum atestă un mormânt descoperit la Hrad-ul din Praga. Persistența tradiției străvechi precreştine este remarcabilă.

Ursul a fost venerat de slavi, cea mai bună dovadă fiind forma tabu a termenului: *medvědъ*, un compus din *med* „miere" şi rădăcina *ěd-, jed-* „a mânca"; ursul era, aşadar, „mâncătorul de miere".

Asemenea altor popoare, slavii venerau pădurile sacre, anumiți copaci, precum şi anumite izvoare de

apă[20]. O astfel de descoperire provine de la Stará Kouřim (Cehia). Izvorul natural era completat cu apa provenită din ploi, iar aici s-au descoperit urme ale focurilor sacre. Ulterior, în acest loc s-a construit o biserică de lemn, semn clar că vechile tradiții au fost înlocuite de creştinism.

Este plauzibil să credem că vechii slavi venerau forțele naturii roditoare. Cunoscutul idol descoperit la Altfriesack avea o fantă pentru falus şi era folosit, nu ne putem îndoi, în ceremonii legate de culte erotice. Cercetarea comparată arată că Sf. Ioan Botezătorul a preluat câteva dintre funcțiile precreştine ale cultului roditor. Chiar până târziu în Evul Mediu, unele sărbători venerau încă forța virilă a Sfântului, până când asemenea ceremonii au fost interzise oficial (Beranová, 1988: 234).

Multe dintre personajele populare continuă, fără să mai fie posibilă azi o reconstituire a fazelor străvechi, diverse alte chipuri majore şi minore ale unui sistem sacru dispărut de secole, dar care supraviețuieşte în forme noi. Astfel, avem – la unele popoare slave ori chiar la toate popoarele slave moderne – termeni precum *rusalka* sau *diva, samodiva*, la cehi *vila, samovila*, ultimele fiind echivalente termenului românesc *zână*. *Vârcolacul* a fost, fără îndoială, o figură emblematică a credințelor medievale ale slavilor. Forma românească pare o deformare a formelor slave *volkodlak, vlkodlak*, unde prima parte reflectă forma *vlk, volk* „lup". *Lupul* a fost un animal venerat de indo-europeni, iar slavii trebuie să fi continuat această tradiție multimilenară. Conform acestei tradiții, *vârcolacii* erau demoni ai răului, imaginați fie ca lupi întruchipați în oameni, fie ca demoni care îi fac pe oameni să îndeplinească voința unui lup. Credința în *verwolfen* „oamenii-lupi" a germanicilor, deşi

[20] Vezi mai sus relația posibilă dintre zeul Stribog şi apă, mai ales apele curgătoare.

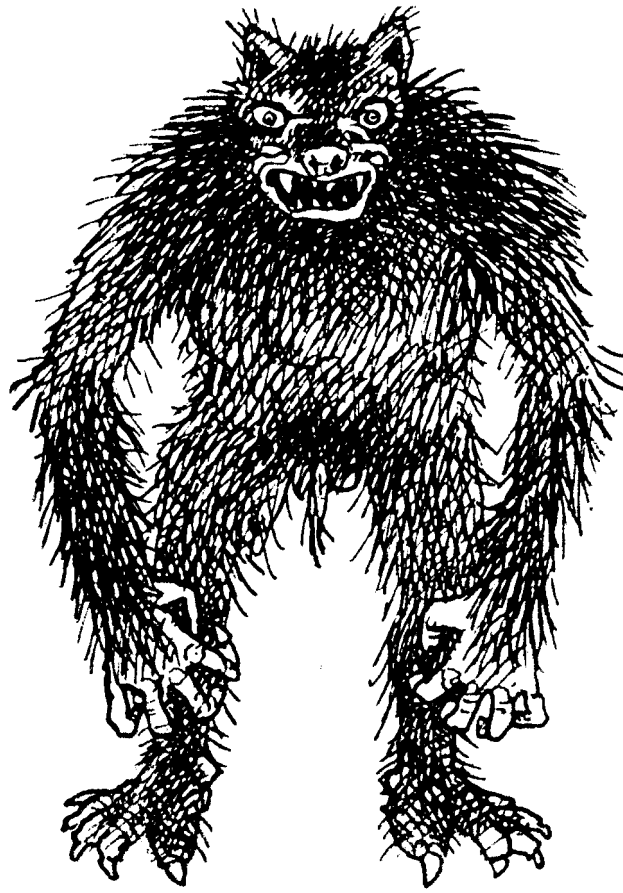

Una dintre reprezentările „tradiționale" ale vârcolacului (vlkodlak, volkodlak, vălkodlak), combinație de om şi animal.

nu identică celei a slavilor, confirmă răspândirea largă a acestor concepții.

Vampirul (cunoscut la popoarele slave sub nume similare, de exemplu *upir, upior, vampir, vămpir* etc.) pare a reprezenta tot un vechi duh al răului. Tradiția dispare

la ruşi, dar reapare sub influența ucraineană, unde vampirul – ca şi la polonezi, de altfel – pare a continua o credință foarte veche. Imaginația popoarelor slave îi descrie pe vampiri sub diverse metamorfoze şi sub felurite reprezentări, în general în contextul morții şi al răului din univers. Se pare că termenul este slav, forma cea mai veche fiind reconstituită ca **opirъ*. Limbile occidentale au preluat forma tardivă medievală *vampir*, preluată – se pare – de la sârbi, în contextul în care se răspândiseră pe atunci zvonuri sau chiar „articole ştiințifice" despre cazuri de vampirism. De fapt, s-a petrecut un fenomen similar personajului Dracula care, de la un vag şi aproximativ cadru istoric real, s-a transformat rapid într-un personaj demonic, recreat conform gustului epocii.

Zmeul (*zmej, zmij*) este un termen care porneşte de la sensul de bază „şarpe" al rădăcinii. La slavii de sud, există o evidentă contaminare dintre forma şi tradiția românească a zmeului şi tradiția slavă a şarpelui protector al căminului. Deşi există răspândită tendința de a explica termenul românesc *zmeu* ca reflectând slavul *zmej, zmij*, noi credem că această explicație este eronată, nefăcând decât să confunde două tradiții diferite, doi termeni eventual diferiți, dacă nu cumva slavul *zmej, zmij* a fost împrumutat din română. Nu putem extinde aici dezbaterea acestei teme etimologice complexe; dorim doar să atragem atenția asupra faptului că, la slavi, zmeul a evoluat de la sensul mai vechi de „şarpe" spre cel de „spirit (benefic) al casei", ulterior interferând însă cu alte credințe şi obiceiuri, ceea ce face analiza cultică şi etimologică mult mai dificilă[21].

[21] Despre *zmeu* şi „ruda" sa neidentificată *zmeura*, dar şi despre forma lituaniană *žmon* „om", pl. *žmones* „oameni" în lucrarea noastră *Mitologia traco-dacilor*. Deocamdată, a se reține că explicarea formei româneşti *zmeu* ca împrumut din slavul *zmej, zmij* este greşită.

Zânele, cu alte cuvinte divinitățile feminine, cu rol benefic ori malefic, sunt cunoscute de slavi sub numele de *diva* ori de *samodiva*. Am arătat mai sus că termenul *div-*, indiferent de etimologia admisă, este bine consolidat în limbile slave, iar persistența acestui termen, mai ales la genul feminin, arată că trebuie să-l considerăm arhaic. La slavii de sud, *samodivele* sunt, mai ales, divinități malefice, care „iau mințile". Rar, doar la cehi, apare şi termenul *víla*, iar la polonezi termenul *wiła* înseamnă „nebun"; verbul *wiłować* înseamnă „a înnebuni, a-şi ieşi din minți" (Ionescu, 1999: 154) şi pare o derivare, precum rom. *zână–zănatic*, unde *zănatic* are, evident, sensul de „rătăcit, nebun, cu mintea rătăcită"[22].

Tot în categoria demonilor feminini, cu rol malefic aşadar, este *mora*, atestată la toți slavii, dar mai bine conturată la slavii baltici. La români, termenul *moroi* pare derivat din aceeaşi rădăcină, care nu poate fi decât aceeaşi din latinescul *mors, mortis* > rom. *moarte*. Originea termenului slav este discutată şi discutabilă; nu pare un termen arhaic slav ci, mai degrabă, un împrumut din română, deoarece rădăcina *mor-* cu acest sens nu are origine străveche în limbile slave.

Ajunşi aici, ar fi locul să răspundem unei, sau unor, întrebări: au existat influențe româneşti (a se citi „vechi româneşti", adică protoromâneşti) în limbile slave? Are ansamblul credințelor slave urme de influențe vechi româneşti? Răspunsul la această întrebare (sau la aceste întrebări) depinde în mod esențial de răspunsul la o

[22] Deşi nu este nici locul, nici timpul pentru detalii, precizăm că rom. *zână* nu poate reflecta forma latină *Diana*, cum apare – din păcate – în multe lucrări. Este, cum am scris în alte rânduri, un element autohton traco-dac, având sensul inițial „femeie", de aici, prin eufemism şi tabu lingvistic, „femeie divină = zână" (Paliga, 1989).

întrebare veche, la care, însă, nu avem un răspuns clar: a avut limba română o anume influență şi, dacă da, cât de mare a fost aceasta asupra limbilor slave?

În general, majoritatea covârşitoare a cercetătorilor a subliniat influența slavă asupra limbii şi culturii române care, evident, nu poate fi negată. Extrem de rar în trecut, dar tot mai frecvent în ultimele decenii, unii cercetători discută şi despre sensul invers al influenței, respectiv dinspre limba română spre limbile slave. Azi nu ne mai putem îndoi de faptul că primul popor romanic pe care l-au întâlnit slavii în expansiunea lor au fost protoromânii, mai exact şi mai corect „populația romanizată din Dacia şi din Tracia". Este posibil, cum susțin tot mai frecvent mai ales cercetătorii bulgari, ca primele grupuri slave să fi întâlnit încă vorbitori de limbă tracă la sud de Dunăre, în Bulgaria de azi, posibil şi la nord de Dunăre, în regiunea, relativ vastă, a aşa-numiților *daci liberi* din Moldova de azi şi din Maramureş. Cum cercetările în acest domeniu sunt încă timide (vezi, cu alte referințe, mai ales Paliga, 1997), nu putem insista aici. Noi considerăm, în deplin acord cu cele spuse de Giuliano Bonfante în *Studi Romeni*, că influența veche românească asupra limbilor slave, inclusiv asupra sistemului sacru al slavilor, a fost mult mai mare decât se acceptă în mod uzual, iar unele grupuri nord-trace, costobocii probabil sau alte grupuri din Bucovina şi din Maramureşul de azi, vor fi participat chiar la etnogeneza slavă. Am analizat cu alte ocazii asemenea certe ori posibile influențe şi vom mai reveni asupra lor cu alte ocazii.

Din punctul de vedere al terminologiei sacre la slavi, considerăm că *peperude*, termen frecvent la slavii de sud, reflectă rom. *paparude*, *păpărude*, deşi unii cercetători – din păcate, fără o analiză atentă a originii cuvântului – consideră că termenul românesc ar fi de origine

sud-slavă. Noi credem că este un termen arhaic sud-est european, având mai degrabă origine tracă. Nici slavul *zmij, zmej* nu poate fi străvechi, ci reflectă românescul *zmeu*, nu invers. De asemenea, românescul *Crăciun* a fost împrumutat – fie ca termenul *Kračun, Kročun* la slavi ori *Karácsony* la maghiari – de multe popoare vecine. La bulgari, termenul este utilizat având ca prim sens acela de *bădni večer* „sărbătoarea buturugii" = Crăciunul, deoarece la solstițiul de iarnă se ardeau mari focuri pentru a implora soarele să revină şi să lumineze pământul (vezi şi Duridanov, 1993, despre *Bădni večer* „noaptea buturugii"). La albanezi, marea sărbătoare a arderii focurilor de Crăciun este *nata e buzmit* „sărbătoarea buturugii".

Aşadar, deşi doar schițate în ultimii ani, ipotezele privind influența – la diverse niveluri ale vocabularului şi cu varii intensități – limbii vechi româneşti (latina răsăriteană) şi, cum înclinăm să credem tot mai mult, a limbii trace asupra limbii slave arhaice trebuie admise ca un nou punct de pornire. Cercetările viitoare vor putea confirma sau infirma aceste tendințe. Studiile din ultimele decenii au clarificat şi au explicat deja multe aspecte necunoscute, dar fără să poată oferi un răspuns la toate întrebările încă nerezolvate.

5

Concluzii

În finalul acestui succint excurs în mitologia slavilor, câteva concluzii sunt necesare. Ca prim pas spre o concluzie generală, mai întâi o încercare de a schița un răspuns la întrebarea „au avut vechii slavi o mitologie?", mai exact „au avut ei o mitologie în sensul specific al termenului, o mitologie asemenea grecilor sau romanilor?"

Răspunsul pare a fi simplu: nu, un asemenea sistem mitologic nu au avut sau, în orice caz, nu îl mai putem reconstitui astăzi. Este drept că termenul *mitologie, mitologic* este adesea folosit inconsecvent, nu numai cu referire la mitologia vechilor slavi. Aceeaşi întrebare s-ar putea pune, spre exemplu, cu referire la „mitologia românilor" ori la „mitologia francezilor" etc.

Aşa cum schițam în finalul capitolului dedicat divinităților slave, de-a lungul anilor unghiul de abordare a fost profund influențat de contextul social şi ideologic al timpului. Romantismul secolului al XIX-lea a exacerbat „teoria naționalistă", respectiv teoria care îi vedea pe slavi ca pe un „popor pur", „neîntinat", urmaşii glorioşi ai vechilor slavi. Asemenea concepții – care azi par fie amuzante, fie inadmisibile – au influențat periodic şi abordarea ştiințifică. Nu trebuie şi nu poate fi uitat faptul că „teoria raselor pure" a stat la baza ideologiei naziste şi a constituit unul dintre argumentele exterminărilor în masă din timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Iar ideologia comunistă din estul Europei, cu tot angrenajul aferent, a influențat – fireşte, tot negativ – o abordare detaşată a istoriei Europei şi, implicit, a istoriei slavilor.

Cercetătorii mai tineri, tot mai puțin influențați de asemenea tendințe, au o abordare mai detaşată, foarte bine prezentată de Kondratieva, 2000 (mai ales pp. 24 ş.u.). Acum câteva decenii, era de neconceput să se admită în Uniunea Sovietică faptul că aşa-numiții *varegi*, populațiile germanice din nordul Europei, ar fi avut vreun rol în organizarea administrativă şi politică a vechiului stat rus kievean. Totuşi, chiar dacă ideologii sovietici respingeau asemenea teorii, datele istorice şi arheologice par să confirme acest lucru. Nici nu este de mirare, dat fiind faptul că – în diverse perioade istorice – grupurile germanice au avut rolul lor în istoria europeană. În fond, şi numele etnic al francezilor aminteşte de vechiul trib al francilor germanici, ulterior creştinat şi romanizat, lăsând doar vagi urme în limba franceză de azi[23].

Am făcut această digresiune pentru a sublinia, dacă mai era cazul, că ideologia momentului istoric influențează profund analiza ştiințifică. Astăzi, a căuta răspunsuri la întrebări privind sistemul mitologic şi religios al vechilor slavi depinde direct de modul în care abordăm istoria slavilor în ansamblu. Tendința din ultimele decenii, chiar înainte de prăbuşirea ideologiilor comuniste (cu toate nuanțele, de la „internaționalismul proletar" până la „național-comunismul" din epoca Ceauşescu), a fost de a abandona treptat „teoria rasei slave pure". Era, de altfel, în contradicție evidentă cu datele oferite de ceretarea istorică şi arheologică privind grupurile etnice ale Europei postclasice. Oricât de originală a fost cultura slavilor, ea nu putea fi radical diferită de culturile altor popoare europene ale timpului, iar interacțiunile culturale au avut rolul lor în istorie.

[23] *Frânc*, azi formă învechită, este cuvântul românesc vechi ce avea sensul „romanic occidental", față de *român* „romanic autohton, de al nostru". Este, desigur, persistența formei latine postclasice *francus*.

Astfel, cercetarea comparată – atât în domeniul lingvisticii, cât şi al tradițiilor populare şi al religiilor – ne arată că slavii, aşa cum îi cunoaştem începând cu secolul al VI-lea, erau un grup etnic[24] nou, proces complex întru totul similar amplului proces de transformări etno-lingvistice din perioada postclasică. Dacă în perioada secolelor IV–X vorbim de apariția unor noi grupuri lingvistice, nu înseamnă că aceste grupuri au apărut din neant sau brusc. Toate popoarele Europei contemporane au istoria lor multiseculară şi multimilenară. Vorbim, pur şi simplu, de o perioadă istorică esențială în înțelegerea evoluției Europei medievale şi moderne. Dacă, spre exemplu, românii reprezintă expresia răsăriteană a romanității pe un fond autohton traco-dac, nu înseamnă că românii – care s-au format ca un nou grup etno-lingvistic aproximativ în perioada când şi slavii şi popoarele romanice occidentale cunoşteau un proces similar – au apărut brusc în acestă perioadă.

Nu altfel trebuie să înțelegem procesul etnogenezei slave. Despre slavi putem vorbi, ca un grup etnic specific, începând cu secolul al IV-lea, mai probabil începând cu secolul al V-lea, iar în secolul al VI-lea, în plină expansiune, slavii erau încă în formare sau, mai exact, încă în proces de a asimila diverse grupuri etnice, ca atare de a încorpora diverse influențe în limba lor. Spre un asemenea tablou ne îndreaptă şi cercetările arheologice, tot mai ample în ultimele decenii, şi analiza lingvistică: limba slavă arhaică (sau „primitivă") s-a constituit pe un fond sud-baltic, cu elemente vest-iranice, nord-trace (traco-dace) şi germanice, cărora ulterior li s-au adăugat elemente vechi româneşti (mai ales în limbile slave de

[24] Preferăm sintagma *grup etnic*, nu *popor*, deoarece termenul popor este anacronic în contextul istoric dat, al secolelor VI–X.

sud). Ulterior, noile grupuri slave creştinate au interferat permanent cu alte culturi şi au fost influențate de acestea.

Nu altfel este tabloul divinităților slave. Câteva sunt clar autohtone slave, deoarece numele şi semnificația lor pot fi „traduse" prin termeni uzuali şi în limbile slave moderne deşi, uneori, interferența lingvistică şi etimologia populară pot conduce spre false etimologii şi, implicit, spre false interpretări. Am văzut că multe asemenea nume de divinități au cunoscut felurite explicații, iar numele acestora au fost divers interpretate. Sunt apoi termeni care atestă o destul de clară influență iranică, cum ar fi *bogъ* şi *rajь*, fapt extrem de important în înțelegerea etnogenezei slave, deoarece aceştia sunt termeni ce aparțin vocabularului sacru, nu termeni comerciali, ce pot migra uşor prin negustori şi prin călători. În sfârşit, după marea migrație slavă şi după consolidarea statelor slave medievale, fiecare grup slav a interacționat cu alte grupuri etnice, iar sfera sacrului nu putea face excepție. Astfel se explică, de exemplu, mai marea influență românească în limbile slave de sud, nefiind exclusă şi o influență directă a limbii trace asupra primelor grupuri de slavi stabiliți la sud de Dunăre, teorie tot mai frecvent susținută de cercetătorii bulgari. De atlfel, în Bulgaria tendința din ultimul timp este de a reconsidera cultura bulgară ca având două valențe: una veche slavă, iar o alta, străveche tracă. Deşi influența autohtonă tracă din limba bulgară şi din Bulgaria s-a exercitat, mai degrabă, prin intermediar vechi românesc, nu este exclusă într-adevăr o coabitare de câteva secole dintre ultimele triburi trace neromanizate şi primele grupuri slave stabilite la sud de Dunăre.

Cert este că o tradiție „mitologică" autentică şi directă, dinspre vechile tradiții slave spre tradițiile noilor grupuri slave moderne, nu este nici atestabilă, nici admisibilă.

Nu trebuie să confundăm un anume sistem mitologic şi/sau religios cu unele tradiţii populare, chiar dacă unele dintre aceste tradiţii pot reprezenta relicte străvechi. Din complexa mitologie greacă a Antichităţii, grecii moderni au păstrat elemente de tradiţie populară, nu sistemul în sine. Acelaşi lucru îl putem afirma despre italieni în raport cu mitologia romană.

Putem admite însă că, la nivel popular, unele obiceiuri ori tradiţii au supravieţuit, la diverse niveluri şi cu intensităţi diferite. Unii cercetători consideră, cum aminteam, că tradiţia „ouălelor încondeiate" (*pisanki*) la slavi ar fi confirmată de câteva descoperiri arheologice, deşi este cert că semnificaţia acestora acum un mileniu era alta decât cea de azi.

Astăzi, nu putem reconstitui un panteon slav în sensul panteonului grec şi roman. Datele sunt prea sumare şi este puţin probabil ca viitorul să aducă dovezi spectaculoase în acest sens. Este însă perfect normal şi plauzibil să încercăm reconstituirea unui sistem sacru al vechilor slavi întemeiat pe principiile tradiţiilor indo-europene cunoscute. Deşi asemenea încercări sunt bazate, evident, pe extrapolarea unor date neverificate în lumea vechilor slavi, asemenea reconstituiri iau în considerare datele comparate ale altor discipline, iar plauzibilitatea este relativ ridicată. O asemenea abordare este citată de Beranová (1988: 233): legendarii Přemysl şi Libuše din tradiţia cehilor ar fi fost, de fapt, două divinităţi, iar nunta lor simboliza – în fapt – cultul fertilităţii pământului. Noi vedem aici, mai degrabă, tendinţa remitologizării trecutului, începută în secolul al XIX-lea. De altfel, tot atunci s-a remitologizat şi trecutul celtic, iar – în alt plan – falsurile de arteface etrusce erau la modă. Tendinţa falsificării trecutului, în conformitate cu moda şi cu gusturile secolului al XIX-lea, era răspândită în toată Europa, ca atare şi tendinţele remitologizării

credințelor slave trebuie înțelese în acest context, cu reverberații până azi.

Dacă ar fi să schițăm în câteva cuvinte ansamblul credințelor vechilor slavi, atunci putem reconstitui o lume arhaică, axată pe *cultul focului,* având ca ipostaze *focul de pe cer* (fulgerul şi consecința sa, tunetul), *focul din vatră* (focul preparării pâinii şi al hranei în general), *focul metalurgic* (prelucrarea metalelor), precum şi altele, azi necunoscute ori greu de reconstituit (cum ar *focul incinerant, focul purificator*). Dacă adăugăm faptul că slavii îşi ardeau (incinerau) morții şi, probabil, sacrificau fie o sclavă, fie o soție a decedatului avem un tablou al unei societăți arhaice autentice, în bună tradiție indo-europeană, când – la moartea stăpânului casei – cel puțin una dintre femeile acestuia era sacrificată. Cum poligamia era uzuală în acele timpuri, iată cum cercetarea arheologică, cercetarea lingvistică şi alte tipuri de cercetări comparate îi plasează pe vechii slavi în lumina firească a unei societăți tradiționale de tip arhaic, aflată deja în disoluție în momentul în care primele texte ne dau informații despre slavi şi despre concepțiile lor. După anul 860, odată cu traducerea Bibliei şi cu răspândirea treptată a creştinismului, această lume se transformă rapid într-o lume a societății medievale tipice, unde noua religie dominantă coabitează cu vechile tradiții, iar vechiul reuşeşte să supraviețuiască până azi în concepțiile uzuale despre zâne, demoni şi vârcolaci, metamorfozând şi reîntruchipând străvechile spaime ale omului în fața naturii dezlănțuite şi a cosmosului de necuprins cu mintea omenească. Căci credințele, mitologia şi religiile nu reflectă altceva decât strădania omului de a înțelege şi de a controla uriaşele forțe ale universului, iar sistemul credințelor religioase ale vechilor slavilor reflectă – pe cât putem interpreta şi înțelege astăzi – felul cum acei oameni înțelegeau cosmosul şi puterile acestuia.

Bibliografie esențială

Beranová, Magdalena 1988. *Slované*. Praha: Panorama.

Biezais, Haralds 1955. *Die Hauptgöttinen der alten Letten*. Uppsala.

Bonfante, Giuliano 2001. *Studii române.* București: Saeculum I.O. (Original: Giuliano Bonfante, *Studii romeni*, Società Accademica Romena, Collana di studii e saggi, VI, Roma, 1973).

Čajkanović, Veselin 1973. *Mit i religija u srba*. Beograd: Srpska književna zadruga.

Duridanov, Ivan 1993. Bulgarian *Bădni (večer), bădnik* again. *Linguistique Balkanique* 36, 2: 101–104.

Duridanov, Iv. 1999–2000. Slaw. **Perun* – balt. *Perkűnas* – heth. *Peruna*? Das Ende eines Mythos. *Linguistique Balkanique* 40 (1999–2000), 2: 93–108.

Eliade, Mircea 1992. *Istoria credințelor și ideilor religioase.* 3 vol. Chișinău: Universitas.

Eliade, M. 1995. *De la Zalmoxis la Genghis-han. Studii comparative despre religiile și folclorul Daciei și Europei Orientale.* București: Humanitas. (1st ed.: București 1980).

Fol, Al. (editor principal), **K. Jordanov, K. Porožanov, V. Fol** 2000. *Ancient Thrace*. Sofia: International Foundation *Europa Antiqua*, Institute of Thracology – Bulgarian Academy of Sciences.

Fol, Al. 2002. *Proceedings of the Eighth International Congress of Thracology THRACE AND THE AEGEAN*, Sofia-Jambol, 25–29 September 2000. Sofia: International Foundation *Europa Antiqua* - Sofia; Institute of Thracology - Bulgarian Academy of Sciences, 2 vols.

Gieysztor, Aleksander 1986. *Mitologia Słowian*. Warszawa: Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe.

Greimas, Algirdas Julien 1997. *Despre zei și despre oameni*. București: Meridiane. (Originalul francez: *Des dieux et des hommes*, Paris, PUF 1985).

Ionescu, Anca Irina 1978. *Lingvistică și mitologie*. București: Litera.

Ionescu, A. I. 1999. *Mitologia slavilor*. București: Ed. Lider.

Kernbach, Victor 1983. *Dicționar de mitologie generală*. București: Albatros.

Kernbach V. 1989. *Dicționar de mitologie generală*. București: Editura Ştiințifică și Enciclopedică.

Kondratieva, Tamara 2000. *Vechea Rusie*. București: Corint. (Traducere după *La Russie ancienne*, PUF 1996).

Lürker, Manfred 1984. *Lexikon der Göter und Dämonen*. Stuttgart: Alfred Kröner.

Mușu, Gheorghe 1972. *Zei, eroi, personaje*. București: Editura Științifică.

Mușu, Gh. 1973. *Din formele de cultură arhaică*. București: Editura Științifică.

Ovsec, Damjan J. 1991. *Slovanska mitologija in verovanje*. Ljubljana: Domus.

Paliga, Sorin 1987. The social structure of the southeast European societies in the Middle Ages. A linguistic view. *Linguistica* 27: 111–126.

Paliga, S. 1989. Zeități feminine ale basmelor româneşti: zînă, Sînziene. Originea cuvîntului şi a cultului profan. *Limba română* 38, 2: 141–149.

Paliga, S. 1990. Este boieria o instituție împrumutată? *Revista Arhivelor* 67, vol. 52, 3: 250–260.

Paliga, S. 1994. La divinité suprême des Thraco-Daces. *Dialogues d'histoire ancienne* 20, 2: 137–150.

Paliga S. 1997. *Influențe romane şi preromane în limbile slave de sud.* Doctoral thesis. Bucureşti: Lucretius Publishers.

Paliga, S. 1999. *Thracian and Pre-Thracian Studies.* Bucureşti: Lucretius Publishers.

Paliga, S. 2001. Oris zgodovine Slovanov. *Slavistična Revija* (Ljubljana) 49, 4: 327–349 (în slovenă cu un rezumat în engleză: *Sketching a History of the Slavs*).

Paliga, S. 2004. 100 Slavic Basic Roots: once again on Slavic *sъto* and the Slavic ethnogenesis. *Romanoslavica* 40 (București: Asociația Slaviștilor din România).

Pauliny, Ján 1999. *Arabské správy o Slovanoch* (Documente arabe despre slavi). Bratislava: Veda.

Váňa, Zdeněk 1983. *Svět dávných Slovanů* (Lumea vechilor slavi). Praga: Artia.

Vlahović, Petar 1972. *Običaji, verovanja i praznovernice naroda Jugoslavije*. Beograd: Izdavačko-grafički zavod.

Cuprins

Introducere 5

Scrierea şi transcrierea cuvintelor slave..... 7

Scurtă istorie a slavilor..... 13

Credințe, mitologie, religie 27

Concluzii 69

Bibliografie esențială..... 75